

G.H.A. JUYNBOLL'UN YEDİ ÖNEMLİ MUHADDİSİN BİYOGRAFİLERİNE İLİŞKİN TESPİTLERİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Bilge KILIÇ*

ÖZ

Bu makale, Gualtherus Hendrik Albert Juynboll'un *Encyclopaedia of Islam Second Edition* (EI²) kapsamında kaleme aldığı Şa'bî, Şu'be b. el-Haccâc, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Müslim b. el-Haccâc, Tirmizî, Râmhürmüzî ve Mizzî maddelerinde yer alan muhaddislere ilişkin değerlendirmelerini incelemektedir. Bu bağlamda Batılı bir araştırmacının hadis ilminde etkili olmuş muhaddislere yönelik yaklaşımını ve bu yaklaşımın ardındaki temel motivasyonları ve belirleyici unsurları ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. İlgili amaç doğrultusunda muhaddislere ilişkin verdiği içerik detaylı şekilde ele alınmıştır. Özellikle müşterek râvî teorisi gibi isnâd analizine ilişkin açıklamalarının muhaddislerle ilgili değerlendirmelerine nasıl yansıdığına dikkat çekilmiştir. Muhaddislerin biyografisine ve eserlerine ilişkin verdiği malumatların yeterliliği metodolojik yaklaşımı üzerinden değerlendirilmiştir. Aktardığı bilgilerin tahkiki büyük ölçüde gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonucunda Juynboll'un muhaddislerle ilgili kısmen ilmî, sosyal, kişisel ve siyasî unsurları içeren biyografik bilgiler sunduğu görülmüştür. Muhaddislerin eserlerine yaptığı vurgunun, biyografik detaylara kıyasla daha belirgin olduğu fark edilmiştir. Hem biyografik verilerde hem de eser odaklı incelemelerde isnâd analizi yönteminin etkin rolü tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Juynboll, Encyclopaedia of Islam, Muhaddisler, Biyografi.

G.H.A. JUYNBOLL'S FINDINGS ON THE BIOGRAPHIES OF SEVEN IMPORTANT HADİTH SCHOLARS AND THEIR EVALUATION

ABSTRACT

This article examines Gualtherus Hendrik Albert Juynboll's assessments of hadīth scholars as presented in the entries he authored for the *Encyclopaedia of Islam Second Edition* (EI²) on al-Shā' bī, Shu' b. al-Ḥadīdī, Abū Dāwūd al-Tayālīsī, Muslim b. al-Ḥadīdī, al-Tirmidhī, al-Rāmahurmuzī and al-Mizzī. In this context the article aims to uncover the approach of a Western researcher toward hadīth scholars who have been influential in the field of hadīth scholars as well as the fundamental motivations and determining factors behind this approach. In line with this objective the content provided by Juynboll for each hadīth scholars has been examined in detail. Particular attention has been given to how Juynboll's explanations related to isnād analysis, such as the common link theory, are reflected in his assessments of hadīth scholars. The adequacy of the information he provides regarding the biographies and works of these scholars has been evaluated based on his methodological approach. The accuracy of the information he conveyed has been largely investigated. The research findings indicate that Juynboll presents biographical information on hadīth scholars that partially includes scholarly, social, personal and political elements. It has been observed that Juynboll's emphasis on the works of hadīth scholars is more pronounced compared to biographical details. Furthermore the effective role of the isnād analysis method has been identified in both biographical data and work-focused examinations.

Keywords: Hadīth, Juynboll, Encyclopaedia of Islam, Hadīth Scholars, Biography.

* Dr., Millî Eğitim Bakanlığı, Uzman Öğretmen, Ministry of National Education, Expert Teacher, Türkiye, bilgetes@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-9569-6570>, <https://ror.org/00jga9g46>.

Geliş Tarihi / Date of Submission : 05.02.2025

Kabul Tarihi / Date of Acceptance : 21.06.2025

Atıf / Citation: Kılıç, Bilge. "G.H.A. Juynboll'un Yedi Önemli Muhaddisin Biyografilerine İlişkin Tespitleri ve Değerlendirilmesi". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 61 (Haziran 2025), 169-192. <https://doi.org/10.21054/deuifd.1633816>.

Etik Beyan ve Çıkar Çatışması: Yazar; çalışmanın hazırlanması esnasında bilimsel ve etik ilkelere uyulduğunu ve yararlanılan tüm kaynakların kaynakçada belirtildiğini, çalışmanın maddi açıdan fonlanmadığını, çıkar çatışması bulunmadığını beyan etmektedir.

Telif Hakkı & Lisans: Yazar, dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Ethical Statement and Conflicts of Interest: The author declares that scientific and ethical principles were followed during the preparation of the study, all sources used were indicated in the bibliography, the study was not financially funded, and there is no conflict of interest.

Copyright & License: Author publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY 4.0

Giriş

Batı dünyasında hadis incelemeleri genel olarak iki temel noktada yoğunlaşmıştır. Bunlardan biri, rivayetlerin içeriğini merkeze alan ‘metin eksenli’ yaklaşım, diğeri ise rivayetlerin aktarıcısı olan râvîleri inceleyen ‘isnâd merkezli’ yaklaşımdır. Isnâd merkezli yaklaşımın önde gelen temsilcilerinden biri hiç şüphesiz Joseph Schacht’tır (1902-1969). Schacht, *The Origins of Muhammadan Jurisprudence* adlı eserinde ‘müşterek râvî teorisi’nin de içinde olduğu isnâd yapısına dair teoriler ortaya koymuş ve bu bağlamda hadis literatüründe yankı uyandıran tartışmalara öncülük etmiştir. Ancak Schacht her ne kadar müşterek râvî kavramını literatüre kazandırmış olsa da bu eserinde mezkûr kavramı kapsamlı bir analizle ele almamış ve uygulamalı bir şekilde detaylandırmamıştır. Bunun yerine rivayetlerin Hz. Peygamber’e nispet edilmesinde isnâdın oynadığı role ve isnâdların oluşum tarihine ilişkin genel bir çerçeve çizmiştir. Onun bıraktığı bu boşluğu G.H.A. Juynboll (1935-2010) doldurmuştur. Juynboll, müşterek râvî kavramını genişleterek yeni kavramlar geliştirmiş; böylece Schacht’ın teorisini daha ayrıntılı bir analiz yöntemiyle ve kavramsal tespitlerle ileriye taşımıştır.¹ Juynboll’e göre isnâd kümelerinin büyük çoğunluğu Hz. Peygamber’den başlayarak yukarı doğru uzanan ve çoğunlukla hicri 2/8. yüzyıla kadar varan tek râvî isnâd zinciri özelliğine sahiptir. İlgili zincirler farklı tarîklerin veya kolların dallanmaya başladığı bir râvîde son bulmakta ve bu isimlerin dallanmaya başladığı yerde ‘müşterek râvî’ yer almaktadır. Müşterek râvînin öğrencilerinin kendilerine ait birden fazla öğrencisi varsa, bu öğrenciler ‘kısmî müşterek râvî’ olarak adlandırılır. Tüm bu dallar bir araya geldiğinde ‘isnâd kümesi’ olarak adlandırılan yapıyı oluşturur. Bir râvîde ne kadar çok rivayet zinciri toplanırsa bu aktarım zamanı, tarihsel geçerlilik iddiasına o kadar çok sahiptir. Ancak tek râvîli rivayet zinciri tarihsel bir değer taşımamaktadır. Büyük ihtimalle bu, müdevvinin ya da onlara doğrudan rivayeti aktaran hocalarının eseridir. Buna karşılık rivayet zinciri müşterek râvîden kısmî müşterek râvîlere doğru dallandığında, bunların her birinden de başka birkaç kısmî müşterek râvîye doğru genişlediğinde, bu düğümler o zincirin tarihsel açıdan daha güvenilir olduğu anlamına gelmektedir. Dolayısıyla bir müşterek râvînin ne kadar çok kısmî müşterek râvîsi varsa rivayetin o müşterek râvîye aidiyeti o kadar olasıdır. Ancak bir müşterek râvînin kısmî müşterek râvî sayısı sınırlıysa, bu râvîden ‘görünüşte müşterek râvî’ olarak söz edilir. Görünüşte müşterek râvîler kümeler halinde ortaya çıkabilir. Dikkatle incelendiğinde bunların bir müşterek râvîye benzeyen ancak kısmî müşterek râvî eksikliğinden dolayı gerçek bir müşterek râvî olmayan iki veya daha fazla tek râvîli rivayet zincirlerinden oluştuğu görülür. Birkaç tek râvîli rivayet zinciri görünüşte kısmî müşterek râvîde bir araya geldiğinde ise bu rivayetin isnâd yapısına ‘ağ (spiders)’ adı verilir.²

Müşterek râvî kapsamında Juynboll, rivayet zincirinde öne çıkan râvîlere ve muhaddislerin bu zincir içindeki konumlarına derin bir ilgi göstermiştir. Özellikle muhaddislerin kimlikleri, hangi dönemde yaşadıkları, hangi otoritelerden hadis duydukları ve kimlere aktardıkları gibi detayları ricâl kaynaklarından elde etmeye çalışmıştır. Edindiği bilgilerle tanınmış muhaddisleri ve sened zincirlerindeki müşterek râvîleri analiz etmiş, bu analizlerin sonucunda hadis tarihi ve isnâd yapısına dair çıkarımlar yapmış ve ciddi iddialarda bulunmuştur. İlgili iddialarına ilişkin birtakım çalışmalar yapılmıştır. Yapılan çalışmalarda genel olarak Juynboll’un metodolojisi, isnâdın menşei, aile isnâdları ve müşterek râvî teorisi gibi konular ele

¹ Salih Özer, *İsnâd Analiz Yöntemleri* (Ankara: Ankara Okulu Yay., 2005), 12-24.

² G.H.A. Juynboll, “(Re)Appraisal of Some Technical Terms in Ḥadīth Science”, *Islamic Law and Society* 8/3 (2001), 305-307; G.H.A. Juynboll, “Some Isnâd-Analytical Methods Illustrated on the Basis of Several Woman-Demeaning Sayings from Ḥadīth Literature”, *Ḥadīth*, Edited by Harald Motzki (London and New York: Routledge, 2016), 182-185. Bu kavramlar için ayrıca bk. G.H.A. Juynboll, “Nāfi’, the mawlā of Ibn ‘Umar, and his position in Muslim ḥadīth literature” *Der Islam* 70 (1993), 207-216; G.H.A. Juynboll, “Early Islamic society as reflected in its use of isnāds” *Le Muséon* 107 (1994), 151-159; G.H.A. Juynboll, “The Role of ‘Mu‘ammarūn’ in the Early Development of the ‘Isnād’”, *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* 81 (1991), 155-175. Müşterek râvî ve medâr ilişkisi için bk. Halit Özkan, “The Common Link and Its Relation to the Madâr”, *Islamic Law and Society* 11/ 1 (2004), 42-77. Bu çalışmada medâr ve müşterek râvî kavramlarının farklı olduğu gösterilmeye çalışılmıştır.

alınmıştır.³ Ancak onun *Encyclopaedia of Islam Second Edition*'da yazdığı al-Sha'bi⁴, Shu'ba b. al-Ḥadīdjādī⁵, al-Ṭayālīsī⁶, Muslim b. al-Ḥadīdjādī⁷, al-Tirmidhī⁸, al-Rāmahurmuzī⁹ ve al-Mizzī¹⁰ isimli biyografik maddelerin mevcut literatürde bir incelemesi ve değerlendirilmesi tespit ettiğimiz kadarıyla henüz gerçekleştirilmemiştir.¹¹ İlgili boşluktan hareketle, bu çalışma söz konusu ansiklopedi maddelerine odaklanarak Juynboll'un muhaddislere ilişkin verdiği bilgileri kronolojik sırayla yakından analiz etmektedir. Öte taraftan muhaddis değerlendirmelerinde metodolojik tutarlılığını, kaynak kullanımını ve biyografi yazımında teorik altyapısını irdelemeyi amaçlamaktadır. Böylece Batılı bir araştırmacının biyografi yazımındaki önceliklerinin ve çıkarımlarının hadis metodolojisi açısından ne ölçüde tutarlı ve temellendirilmiş olduğunu ortaya koyacaktır. Bilgilerin sunumunda büyük ölçüde Juynboll'un aktarımındaki sıraya riayet edilecektir. Tahkik ettiğimiz bilgilerin geçtiği kaynaklara dipnotta 'bk.' ile işaret edilecektir. Değerlendirmelerimiz Juynboll'un görüşleriyle karışmaması için mümkün oldukça paragraf bitiminden sonra sunulacaktır.

1. Encyclopaedia of Islam Second Edition ve Juynboll'un Maddeleri

EI²'nin basımına II. Dünya Savaşı'ndan sonra başlanmıştır. Ancak daha sonraları birinci baskının güncellenmesi ve büyük ölçüde yeniden yazılması gerektiği düşünülmüştür. Yeni baskının birinci baskıdaki İngilizce, Fransızca ve Almanca dillerinin aksine yalnızca İngilizce ve Fransızca dillerinde yayımlanması planlanmış; bu durum üretim süreçlerini basitleştirmiştir. Ancak yayımlanma sürecinde yine gecikmeler olmuştur. Gecikmelerin çoğu Leiden'deki baskının ilk aşaması olan IBM daktilo işlemi öncesinde, tüm yazıların İngilizce'den Fransızca'ya veya tam tersine çevrilme zorunluluğundan kaynaklanmıştır. Bu çeviri ihtiyacı makalelerin teslim alınması ile nihai yayınlanması arasındaki süreyi ciddi ölçüde uzatmıştır. 1950'lerin başlarındaki editör komitesinde Gibb (1895-1971), Kramers (1891-1951), Lévi-Provençal (1894-1956) ve Schacht bulunmuş daha sonra C.E. Bosworth (1928-2015), Emericus van Donzel (1925-2017), Bernard Lewis (1916-2018) ve Ch. Pellat (1914-1992) gibi isimler yer almıştır. Fiilen aktif olmaktan ziyade daha çok onursal görev üstlenen bir yürütme komitesi ise İslâm dünyasından bazı yardımcı üyelerle

³ Bk. Mustafa Ertürk, "Hadis Oryantalisti G.H.A. Juynboll: Hadis/Sünnet Alanındaki Yaklaşımları ve Çalışmaları", *Oryantalizmi Yeniden Okumak Batı'da İslâm Çalışmaları Sempozyumu* (Ankara: D.İ.B. Yay., 2003), 251-272; Rahile Kızılkaya Yılmaz - Kadir Sekmen, "G.H.A. Juynboll'un Ricâl Literatürüne Dair Temel İddiaları ve Tahlili", *Hadis ve Sîyer Araştırmaları* 7/2 (2021), 141-221; Alam Khan, "A Critical Study of Juynboll Approach to al-Mutawâtir", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/20 (2021), 368-392.

⁴ G.H.A. Juynboll, "al-Sha'bi", *EI²* (Leiden: Brill, 1997), 9/162-163.

⁵ G.H.A. Juynboll, "Shu'ba b. al-Ḥadīdjādī", *EI²* (Leiden: Brill, 1997), 9/491-492.

⁶ G.H.A. Juynboll, "al-Ṭayālīsī", *EI²* (Leiden: Brill, 2000), 10/398-399.

⁷ G.H.A. Juynboll, "Muslim b. al-Ḥadīdjādī", *EI²* (Leiden: Brill, 1993), 7/691-692.

⁸ G.H.A. Juynboll, "al-Tirmidhī", *EI²* (Leiden: Brill, 2000), 10/546.

⁹ G.H.A. Juynboll, "al-Rāmahurmuzī", *EI²* (Leiden: Brill, 1995), 8/420-421.

¹⁰ G.H.A. Juynboll, "al-Mizzī", *EI²* (Leiden: Brill, 1993), 7/212-213.

¹¹ Juynboll'un hadis literatürüne ilişkin ileri sürdüğü çeşitli iddialar üzerine birçok tez çalışması da yapılmıştır. Bu çalışmalarda Juynboll'un hadis senedi ve tenkidi, kussâs ve hadis uydurmacılığı, mütevâtir hadisler, müttefik ve müfterik kavramları, evâil kavramı, fitne kavramının anlamı ve tarihçesi, *Encyclopedia of Canonical Hadith* eserindeki metodolojisi, A'meş hakkındaki savları tartışılmıştır. Bu makalenin konusu ve amacı Juynboll'un yukarıda zikredilen muhaddislere yaklaşımını sadece *EI²* bağlamında bir bütün olarak incelemek ve değerlendirmektir. Bu kapsamda yapılan tez çalışmalarından amaç, konu ve kaynak itibarıyla farklıdır. Bk. Alam Khan, *تقييم نظريات جونبل حول الحديث النبوي (Juynboll'un Hadisle İlgili Teorileri Üzerine Değerlendirme)* (Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019); Ayşe Özgür, *Oryantalistlerin Tek Râvîli Tariklerle İlgili İddialarının Değerlendirilmesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020); Mücahit Kaya, *Ignaz Goldziher'den G.H.A. Juynboll'a Kadar Batı'da Hadis Çalışmalarının Seyri* (Hakkari: Hakkari Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021); Hafeez Syed, *G.H.A. Juynboll'un Encyclopedia of Canonical Hadith Adlı Eserindeki Metodu ve Süleyman el-A'meş Hakkındaki Görüşlerinin Değerlendirilmesi* (İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022).

desteklenen Batılı şarkiyatçılardan oluşmuştur. Birinci baskıda olduğu gibi E.J. Brill (Leiden) merkezi sekreteryaya hizmetlerini sağlamış, yayımlayıcı ve matbaacı olarak da görev yapmıştır. *EI*²²'nin ilk baskıdan uzun sürmesi genel olarak daha geniş bir konu yelpazesini kapsaması ve İslâm dünyasının çevre bölgeleri ile Arap-Fars-Türk merkezi yerleri ele alma çabasıyla ilişkilidir.¹²

*EI*²²'ye Juynboll pek çok madde yazarak katkı sağlamıştır. Bu maddeler genel olarak hadis metodolojisinde öne çıkan kavramlar, şahıslar, eserler, rivayet zincirinin güvenilirliği ve rivayetlerdeki çeşitli kusurlara dair kavramları konu almaktadır. Konuları itibarıyla maddeler üç ana başlık altında toplanabilir. Birincisi; rivayet kavramlarıyla ilişkili olan maddelerdir: *Maṣḥhūr*¹³, *Mursal*¹⁴, *Ṭhiḳa*¹⁵, *Khabar al-Wāḥid*¹⁶, *Munkar*¹⁷, *Tadlīs*¹⁸, *Ṣāliḥ*¹⁹, *Mu‘ammar*²⁰, *Mu‘an‘an*²¹, *Tawātur*²², *Ṣaḥīḥ*²³, *Raf‘*²⁴ ve *Mustamlī*²⁵. İkincisi; hadis literatürüyle ilgili kavramlardır: *Tadwīn*²⁶, *Sunan*²⁷, *Muṣannaf*²⁸, *Musnad*²⁹, *Sunna*³⁰ ve *Ridjāl*³¹. Üçüncüsü ise biyografi içerikli maddelerdir: *Aḥmad Muḥammad Ṣhākir*³², *al-Rāmahurmuzī*³³, *al-Suddī* (İsmā‘īl b. ‘Abd al-Raḥmān)³⁴, *al-Kḥawlānī* (Abū Idrīs ‘Ā‘idh Allāh b. ‘Abd Allāh)³⁵, *al-Tirmidhī*³⁶, *Shu‘ba* b. *al-Ḥadīdī*³⁷, *al-Sha‘bī*³⁸, *Sa‘īd* b. *Zayd*³⁹, *Muslim* b. *al-Ḥadīdī*⁴⁰, *Ṣafwān* b. *al-Mu‘aṭṭal*⁴¹, *Ibn Miḳsam*⁴², *al-Ṭayālīsī*⁴³, *al-Kḥawlānī* (Abū Muslim ‘Abd Allāh b. *Ṭhuwab*)⁴⁴, *al-Miḳdād* b. ‘*Amr*⁴⁵, *Nāfi‘*⁴⁶,

¹² C. Edmund Bosworth, “Report on the Encyclopaedia of Islam”, *Bulletin* 5/2 (1978), 101.

¹³ G.H.A. Juynboll, “*Maṣḥhūr*”, *EF* (Leiden: Brill, 1991), 6/717.

¹⁴ G.H.A. Juynboll, “*Mursal*”, *EF* (Leiden: Brill, 1993), 7/631.

¹⁵ G.H.A. Juynboll, “*Ṭhiḳa*”, *EF* (Leiden: Brill, 2000), 10/446.

¹⁶ G.H.A. Juynboll, “*Khabar al-Wāḥid*”, *EF* (Leiden: Brill, 1997), 4/896.

¹⁷ G.H.A. Juynboll, “*Munkar*”, *EF* (Leiden: Brill, 1993), 7/575-576.

¹⁸ G.H.A. Juynboll, “*Tadlīs*”, *EF* (Leiden: Brill, 2000), 10/78-79.

¹⁹ G.H.A. Juynboll, “*Ṣāliḥ*”, *EF* (Leiden: Brill, 1995), 8/982-984.

²⁰ G.H.A. Juynboll, “*Mu‘ammar*”, *EF* (Leiden: Brill, 1993), 7/258-259.

²¹ G.H.A. Juynboll, “*Mu‘an‘an*”, *EF* (Leiden: Brill, 1993), 7/260-261.

²² G.H.A. Juynboll, “*Tawātur*”, *EF* (Leiden: Brill, 2000), 10/381-382.

²³ G.H.A. Juynboll, “*Ṣaḥīḥ*”, *EF* (Leiden: Brill, 1995), 8/825-836.

²⁴ G.H.A. Juynboll, “*Raf‘*”, *EF* (Leiden: Brill, 1995), 8/383-385.

²⁵ G.H.A. Juynboll, “*Mustamlī*”, *EF* (Leiden: Brill, 1993), 7/725-726.

²⁶ G.H.A. Juynboll, “*Tadwīn*”, *EF* (Leiden: Brill, 2000), 10/81.

²⁷ G.H.A. Juynboll, “*Sunan*”, *EF* (Leiden: Brill, 1997), 9/874.

²⁸ G.H.A. Juynboll, “*Muṣannaf*”, *EF* (Leiden: Brill, 1993), 7/662-663.

²⁹ G.H.A. Juynboll, “*Musnad*”, *EF* (Leiden: Brill, 1993), 7/705-707.

³⁰ G.H.A. Juynboll, “*Sunna*”, *EF* (Leiden: Brill, 1997), 8/878-881.

³¹ G.H.A. Juynboll, “*Ridjāl*”, *EF* (Leiden: Brill, 1995), 8/514-519.

³² G.H.A. Juynboll, “*Aḥmad Muḥammad Ṣhākir*”, *EF* (Leiden: Brill, 1997), 9/249.

³³ Juynboll, “*al-Rāmahurmuzī*”, 8/420-421.

³⁴ G.H.A. Juynboll, “*al-Suddī* (İsmā‘īl b. ‘Abd al-Raḥmān)”, *EF* (Leiden: Brill, 1997), 9/762.

³⁵ G.H.A. Juynboll, “*al-Kḥawlānī* (Abū Idrīs ‘Ā‘idh Allāh b. ‘Abd Allāh)”, *EF* (Leiden: Brill, 1997), 4/1135.

³⁶ Juynboll, “*al-Tirmidhī*”, 10/546.

³⁷ Juynboll, “*Shu‘ba* b. *al-Ḥadīdī*”, 9/491-492.

³⁸ Juynboll, “*al-Sha‘bī*”, 9/162-163.

³⁹ G.H.A. Juynboll, “*Sa‘īd* b. *Zayd*”, *EF* (Leiden: Brill, 1995), 8/857.

⁴⁰ Juynboll, “*Muslim* b. *al-Ḥadīdī*”, 7/691-692.

⁴¹ G.H.A. Juynboll, “*Ṣafwān* b. *al-Mu‘aṭṭal*”, *EF* (Leiden: Brill, 1995), 8/819-820.

⁴² G.H.A. Juynboll, “*Ibn Miḳsam*”, *EF* (Leiden: Brill, 2004), 12/393.

al-Mizzî⁴⁷. Konu bağlamında yapılan taksimin altına alınmayan iki madde daha vardır. Bunlar Ku'ūd⁴⁸ ve Sihāk⁴⁹tır. Maddelerin sayısal çokluğuna bakıldığında Juynboll'un EI²'de en çok biyografi içerikli maddelerle ilgilendiği görülür.

2. Muhaddislere İlişkin Tespitleri ve İddiaları

Juynboll, EI² kapsamındaki muhaddis incelemelerinde İslâmî biyografi yazıcılığından genel olarak farklı bir perspektif benimsemiştir. Geleneksel yaklaşım muhaddislerin ilmî otoritelerini, takvâlarını ve güvenilirliklerini öne çıkarırken, Juynboll eleştirel ve analitik bir yöntem geliştirmiştir. Aşağıdaki alt başlıklarda bu farklı bakış açısının muhaddis biyografilerine etkileri ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

2.1. Şa'bî

Erken dönemin önde gelen hukukçularından ve hadis râvîlerinden biri olarak tanımladığı Şa'bî'nin biyografisini Juynboll rivayetlerden hareketle ele almaktadır. Aktardığına göre Şa'bî, Yemen kökenli bir hanedanın soyundan gelmekte olup Hamdân kabilesinin Şa'b koluna mensuptur. Isnâd zincirlerinde kendisine genellikle Şa'bî nadiren de Âmir olarak atıfta bulunulmuştur. Âmir isminin kullanımı bir karışıklık oluşturmamıştır. Çünkü isnâdların ilk kısmında başka bir Âmir ile karışıklığa yol açabilecek bir isim söz konusu değildir. İslâm'ın ilk iki asrındaki diğer birçok önemli şahsiyette olduğu gibi Şa'bî'nin doğum yılı hakkında da net bir bilgi verilmemektedir. Bir rivayette kendisi Celûlâ savaşının gerçekleştiği yılda doğduğunu belirtmiştir.⁵⁰ Savaşın tarihi hakkında kaynaklar arasında hicri 16/637-8 ve hicri 19/640 olmak iki farklı yıl kaydedilmektedir. Taberî'nin (ö. 310/923) eserinde Şa'bî'nin doğum yılı hicri 21/642 olarak belirtilmiştir.⁵¹ Ölüm tarihi konusunda ise hicri 103/721 ile hicri 110/728 yılları arasında bir aralık verilmektedir. Ancak bu tarihleri başka tarihsel verilerden hareketle yeniden değerlendiren Juynboll, Şa'bî'nin doğumunun yaklaşık olarak 40/660 yılı civarında gerçekleşmiş olabileceğini iddia eder.⁵²

Juynboll bu çıkarımında Şa'bî'nin hicri 103/721 veya hicri 110/728 yıllarında vefat ettiği tarihi itibara alır. Vefat ettiğinde hicri 60'lı veya 70'li yaşlarda olduğunu varsayarak doğum yılını hicri 40/660 veya biraz daha sonrayla tarihlendirir. Buna ek olarak Şa'bî'nin er-Rebî' b. Huseym'i (ö. 65/685) sorguladığında yirmi yaşının başlarında olduğunu tahmin eder.⁵³ Juynboll'un kaynaklardan hareketle doğum tarihi olarak tespit ettiği hicri 16/637-8 ve hicri 19/640 veya hicri 21/642 tarihleri yerine 40/660 ve sonrasını göstermesinin temel bir nedeni vardır. O da isnâdın menşesine ilişkin iddiasıdır. Juynboll kaynaklarda Şa'bî'nin isnâd sorgulamasını başlatan kişi olarak gösterildiğinin farkındadır. Bu farkındalıkla söz konusu sorgulamayı isnâdın başlangıcına ilişkin ileri sürdüğü hicri 70'lere yaklaştırmaya çalışır. Oysaki burada doğum yılına ilişkin sunduğu rivayetlerden hareketle en erken hicri 16/637-8 en geç hicri 21/642 tarihleri esas alındığında ve dediği gibi Şa'bî'nin yirmili yaşlarda râvî sorgulamasına başladığı varsayıldığında hicri 36-41 yılları arasında bir tarihe ulaşılır. Bu tarih Juynboll'un isnâdın 70'li yıllardan sonra ortaya çıktığı iddiasını doğrudan çürütür. Juynboll bunun farkına varmış olmalı ki varsayımsal olarak Şa'bî'ye 60 veya 70 yıl ömür

⁴³ Juynboll, "al-Ṭayālīsī", 10/398-399.

⁴⁴ G.H.A. Juynboll, "al-Khawlanī (Abū Muslim 'Abd Allāh b. Ṭhuwab)", EI² (Leiden: Brill, 1997), 4/1135-1136.

⁴⁵ G.H.A. Juynboll, "al-Miḳdād b. 'Amr", EI² (Leiden: Brill, 1993), 7/32-33.

⁴⁶ G.H.A. Juynboll, "Nāfi'", EI² (Leiden: Brill, 1993), 7/876-877.

⁴⁷ Juynboll, "al-Mizzī", 7/212-213.

⁴⁸ G.H.A. Juynboll, "Ku'ūd", EI² (Leiden: Brill, 1986), 5/572.

⁴⁹ G.H.A. Juynboll, "Sihāk", EI² (Leiden: Brill, 1997), 9/565-567.

⁵⁰ Bk. Ebû Abdillāh Muhammed b. Sa'd ez-Zührî, *Kitābū't-tabakātī'l-kebir*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kâhire: Mektebetü'l-Hancı, 1421/2001), 8/367; el-Hatib el-Bağdādî, *Târîhu Medîneti's-selâm*, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf (Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1422/2001), 11/144.

⁵¹ Bk. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk* (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1407), 2/521.

⁵² Juynboll, "al-Sha'bî", 9/162.

⁵³ G.H.A. Juynboll, *Muslim Tradition Studies in Chronology, Provenance and Authorship of Early Hadith* (London/NewYork: Cambridge University Press, 1985), 20.

biçerek vefat tarihinden bunu çıkarır. Doğum yılını 40 ve sonrası yıllara getirir. Ancak bu yaklaşım, ön kabullerle tarihsel verileri yeniden yapılandırması bakımından metodolojik açıdan sorunludur. Çünkü Juynboll, Şa'bî'nin kendi doğum tarihiyle ilgili rivayetleri göz ardı etmekte isnâd sistemine ilişkin tezini destekleme amacına hizmet eden bir kronoloji oluşturmaktadır.

Juynboll, Şa'bî'nin doğum ve vefat tarihinden sonra ilmi tutumuna, kişisel tercihlerine ve becerilerine ilişkin bilgilere değinir. Verdiği bilgilere göre hayatının büyük bir bölümünü, sıklıkla kendisiyle kıyaslanan İbrâhîm en-Nehaî (ö. 96/714) ile Kûfe'de geçirmiştir. Birçok sahâbe ile görüşmüş olması sebebiyle tâbiîn nesline dâhil edilmiştir. Re'ý kullanımına mesafeli bir yaklaşımı olduğu düşünülse⁵⁴ de Şa'bî'ye atfedilen yüzlerce hukukî görüş bazı kanonik öncesi hadis derlemelerinde günümüze ulaşmıştır. Bu görüşleri özellikle Abdürrezzak es-San'ânî (ö. 211/827) ve İbn Ebî Şeybe'nin (ö. 235/849) *Musannef* isimli eserlerin dizinlerinde görmek mümkündür. Bununla birlikte ilgili görüşlerin tarihî bağlamda gerçekten Şa'bî'ye ait olup olmadığını belirlemek güçtür. Ancak tâbiîn sözlerinin bu kadar sayıda günümüze ulaşmış olması onların tarihselliğinin genel olarak savunulabilirliğinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir.⁵⁵ Öte yandan Şa'bî derin bilgiye sahip, çok yönlü bir fakih olarak tanımlanmış, hukukî ve ritüel konulardaki fetvalarının geniş bir talep ile karşılandığı zikredilmiştir. İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) eserinde ipekli giysiler giyme ve saçını kına ile boyama alışkanlığı gibi moda ve kozmetik alanında başlattığı eğilimleri genişçe anlatılmıştır.⁵⁶ Şa'bî'nin aritmetikteki becerisi ona miras meselelerini çözmede özel bir uzmanlık kazandırmıştır.⁵⁷ İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef*'inde ve Darimî'nin *Sünen*'indeki ferâiz bölümlerinde bu türden rivayetlere rastlanmaktadır. Şa'bî'nin bazen re'ye sıkça başvurduğuna bazen ise onu şiddetle reddettiğine dair çelişen açıklamaları da söz konusudur. Bu durumun mevâlî kaynaklı basit bir meslekî kıskançlıktan ileri gelmesi muhtemeldir. Mevâlîler dinlerini daha iyi anlayıp gerektiğinde katkıda bulunmak adına fetva verme ve hadis rivayetiyle de uğraşmışlardır. Şa'bî yeni Müslüman olmuş mevâlîlerin kendi uzmanlık alanına müdahale etmelerine pek tahammül edememiş olabilir.⁵⁸ Genel olarak mevâlîlere güvenmediği gözlemlenen Şa'bî'nin bu tutumunu şu sözlerine yansıtmış olması da mümkündür: “*Mevâlî Arab gramer kurallarında ustalaşırsa kesinlikle ilk bozanlar da onlar olur.*”⁵⁹ Şa'bî'nin eleştirilerinin hedefi olan mevâlîler arasında Ebû Hanîfe'nin hocası Hammâd b. Ebî Süleymân, Hakem b. 'Utaybe (ö. 115/733), Ebû Sâlih Bâzâm ve kendini müfessir olarak tanımlayan Süddî de bulunmaktadır.⁶⁰

Juynboll Şa'bî'nin Seyf b. Ömer (ö. 180/796) ve birkaç diğer tarihçi tarafından muhafaza edilen erken dönem Irak fetih tarihi ile ilgili sayısız haberin isnâd zincirlerinde yer aldığını söyler. Bunlar arasında özellikle evâil türüne ait rivayetlerin orantısız derecedeki büyük sayısını dikkat çekici bulur. Şa'bî'nin isnâd kullanımı konusunda geniş çapta taklit edilen mu'ammer olgusunun doğmasına sebebiyet vermiş olabileceğini belirtir. Ona göre Şa'bî yaşadığı dönemde isnâd zincirine ihtiyaç duyulan rivayetleri özellikle uzun ömürlü râvîlere dayandırarak Hz. Peygamber'e nispet etmeyi düşünen ilk kişidir. Mizzî'nin (ö. 742/1341) *Tuhfetü'l-eşraf* adlı eserinde bulunan Adî b. Hâtim'in müsnedinde Adî'nin isnâd zincirlerine en fazla güvenen kişi Şa'bî olmuştur.⁶¹ Adî b. Hâtim uzun ömürlü oluşuyla mu'ammer olarak kabul edilen ve Hz. Peygamber'e kadar ulaşan isnâd zincirlerinde adı geçen nadir sahâbîlerden biridir. Mizzî'nin eserinde yer alan on beş isnâd zinciri peygamber, Adî, Şa'bî, bir râvî şeklinde uzanmaktadır. Bu, iki farklı metinle iki durumu desteklemektedir. Bunlardan biri Kur'ân'da geçen 'siyah ve beyaz iplik' ayrımından bahseden

⁵⁴ Bk. İbn Sa'd, *Kitâbü't-tabakâti'l-kebîr*, 8/368-370.

⁵⁵ G.H.A. Juynboll, “Some Notes on Islam's First Fuqahâ' Distilled from Early Ḥadîṭ Literature”, *Arabica* 39/3 (Nov. 1992), 299-302.

⁵⁶ Bk. İbn Sa'd, *Kitâbü't-tabakâti'l-kebîr*, 8/371-372.

⁵⁷ Şa'bî'nin “*Ben besap ilmini el-Hâris el-A'ver'den öğrendim*” dediği aktarılır. Bk. İbn Sa'd, *Kitâbü't-tabakâti'l-kebîr*, 8/367.

⁵⁸ Bk. İbn Sa'd, *Kitâbü't-tabakâti'l-kebîr*, 8/370.

⁵⁹ Bk. İbn 'Abdürabbih, *el-İkdi'l-ferîd* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1404), 2/307.

⁶⁰ Juynboll, “al-*Şha* 'bî”, 9/162-163.

⁶¹ Bk. Yûsuf b. Abdurrahman el-Mizzî, *Tuhfetü'l-eşraf bi-ma'rifeti'l-etrâf*, thk. Abdüssamed Şerefeddin (Beyrût: el-Mektebü'l-İslâmî, 1403/1983), 7/274-280.

ayetin tefsiri, diğeri ise avlanmaya dair kurallardır. Şa'bî rivayeti doğrudan Adî'den alarak yayan tek müşterek râvîdir. Çünkü Adî'nin zikredildiği diğer bütün isnâd halkaları ya bütün tarîkleri Hz. Peygamber'den meşhûr hadis koleksiyonuna kadar tek râvîli senedlere ya da bir iki noktada Adî'den uzak yerde gözükken farklı müşterek râvîlere uzanmaktadır. Yapılan çalışmalarda çok sayıdaki müşterek râvînin kendisinden rivayette bulunduğu pek çok şeyhi uydurduğu görülse de burada Şa'bî Adî'yi uydurmamıştır. Çünkü Adî erken dönemdeki kaynaklarda oldukça çeşitli ve zengin tarihi bir role sahiptir. Bununla birlikte Şa'bî'nin nebevî hadislerin yayılmasındaki rolüne dair yapılması beklenen nihai bir analiz çalışması henüz yapılmamıştır.⁶²

Şa'bî'nin rolü hakkında geniş bir akademik çalışmanın yapılmamış olması, Juynboll'un yorumlarını spekülâtif hale getirmektedir. Çünkü Şa'bî'nin isnâd sistemindeki rolü ve nebevî hadislerin yayılmasındaki katkıları belirttiği üzere henüz nihai bir analiz çalışmasıyla kapsamlı bir şekilde incelenmemiştir. Dolayısıyla araştırma eksikliği sürerken isnâd sistemine dair bu tür sonuçlara varmak, bilimsel metodoloji açısından eleştiriye açıktır. İlgili eksikliğe rağmen Juynboll, Şa'bî'ye isnâd konusunda iki rol biçmektedir. Birincisinde Şa'bî, rivayetleri sahîh ve güçlü göstermek için isnâd zincirini geriye doğru Hz. Peygamber'e kadar ulaştıran bir teorinin yanı sıra isnâdın geriye doğru gelişiminin parçası olmaktadır. Böylelikle Şa'bî isnâd zincirinin geçmişe uzanan inşa sürecinin bir temsilcisi konumundadır. İkincisinde Şa'bî kendisinden sonra gelen râvîler için isnâd zincirlerinin birleştirici rolünü üstlenmektedir. Diğer bir ifadeyle müşterek râvî konumundadır. Ancak Juynboll, Şa'bî'ye her iki rolü verirken isnâd sisteminin ilk dönem müslüman toplumunun dini, sosyal ve kültürel yapıları içinde doğal olarak evrimleşen bir yapı olabileceği ihtimalini göz ardı etmektedir. Bu bakımdan Juynboll'un Şa'bî'ye yüklediği bu roller tarihsel gerçeklikten çok, teorik bir modelin ihtiyaçlarını karşılamak için kurgulanmış izlenimi vermektedir.

Juynboll Şa'bî'nin isnâddaki rolü dışında siyasi, edebî ve toplumsal yönüne ilişkin de bilgi verir. Buna göre Şa'bî'nin hayatına dair tüm anlatımlar, siyasete derinlemesine dahil olduğu konusunda söz birliği içindedir. Irak valisi İbn Hübeyre (ö. 133/750) tarafından kadı olarak atandığı belirtilmiş; ancak kendisinin işvereniyle gece sohbetlerini kadılık göreviyle birleştirmeyi reddettiği söylenmiştir. Şa'bî'nin aynı zamanda edebî yetenekleriyle de tanındığı, olağanüstü kâfiyeler ve yüksek nitelikli şiirler kaleme aldığı hatta bir ay boyunca hiç tekrar etmeden şiir okuyabileceğiyle övüldüğü rivayet edilmiştir.⁶³ Çocuklarını eğitim alması için Şa'bî'ye gönderen Emevî halifesi Abdülmelik'in⁶⁴ Ahtal (ö. 92/710-11) ile şiir yarışmalarına katılması için Şa'bî'yi Şam'a davet ettiği bildirilmiştir. Ayrıca onu Mısır valisi olan kardeşi Abdülazîz'e ve Şa'bî'den çok etkilendiği belirtilen Bizans imparatoruna gönderdiği de zikredilmiştir.⁶⁵ Öte taraftan Taberî, Muhtâr b. Ebî Ubeyd'in (ö. 67/687) isyanını başlattığına dair Şa'bî'nin tanık olduğu bir anlatıyı kaydetmiştir. Başlangıçta bu isyana destek verdiği daha sonra ise korkuya kapılarak Medâin'e ya da Medine'ye gittiği aktarılır.⁶⁶ Burada Şa'bî'nin, Abdullâh b. Ömer (ö. 73/693) ile tanıştığı ve Abdullâh'ın, Şa'bî'nin megâzî bilgisini kendi bilgisinden daha üstün olduğunu söyleyerek övdüğü nakledilir.⁶⁷ Şa'bî'nin şiî ideolojisine olan sempatisinin şiîlerin dinde aşırılığı kaçmaları nedeniyle sona erdiği de belirtilir. İbn Abdurabbih'in (ö. 328/940) *el-İkd* adlı eserinde onun rafizîlere karşı sert eleştirilerde bulunduğu aktarılır.⁶⁸ Nihayetinde Irak'a dönen Şa'bî'nin 80/699 yılında el-Haccâc'a (ö. 95/714) karşı İbnü'l-Eş'as (ö. 85/704) isyanında kurrâ ile birlikte yer aldığı da söylenir. Bu vali rivayetlere göre Şa'bî'yi her zaman büyük bir saygıyla karşılamış, bu yüzden onu boyunun arfı ve Hamdân kabilesinin yöneticisi olarak atamıştır. Bu isyan bastırıldıktan sonra Şa'bî, valinin intikamından kaçarak Kuteybe b. Müslim'in (ö. 96/715) sarayına sığınmış ve burada bir süre koruma altında kalmıştır. Daha sonra Haccâc'a döndüğü, isyandaki rolü için özür

⁶² Juynboll, "al-Sha'bî", 9/163; Juynboll, "The Role of 'Mu' ammarûn' in the Early Development of the 'Isnâd'", 157-159.

⁶³ Bk. Bağdâdî, *Târîhu Medîneti's-selâm*, 14/146.

⁶⁴ Bk. Muhammed b. Halef Vekî', *Abbâriü'l-kudât*, thk. Abdülazîz el-Merâgî (Kâhire: el-Mektebetü't-Ticâriyye, 1366/1947), 1/421.

⁶⁵ Bk. Bağdâdî, *Târîhu Medîneti's-selâm*, 14/147-148.

⁶⁶ Bk. Bağdâdî, *Târîhu Medîneti's-selâm*, 14/143-144.

⁶⁷ Bk. Vekî', *Abbâriü'l-kudât*, 2/421.

⁶⁸ Bk. İbn 'Abdurabbih, *el-İkdü'l-ferîd*, 2/249-250.

dilediği ve affedildiği iddia edilmektedir. Şa'bî'nin valî ile olan karşılaşması tarihî ve edebî kaynaklarda geniş yer bulan süslü anekdotlara konu olmuştur.⁶⁹

Juynboll'un anlatımlarında Şa'bî siyasi olarak hakim otoriteye hem destekçi hem de muhalif roller üstlenmiş görünmektedir. İbnü'l-Eş'as isyanına katılması, ardından Haccâc'ın affını talep etmesi ve tekrar devlet otoritesine yaklaşması gibi olaylarda Şa'bî pragmatik bir tutum sergilemektedir. Dönemin siyasi baskıları ve kişisel hayatta kalma kaygıları bağlamında bu tür tutumları makul karşılanabilir. Ancak dini otoriteye sahip bir şahsiyetin bu şekilde davranması tutarlılığı konusunda okuyucu da soru işaretleri oluşturabilir. Juynboll'un özellikle bu gibi rivayetlere odaklanması Şa'bî konusunda polemik yaratma potansiyeli taşıyan unsurları ön plana çıkarma eğiliminde olduğunu düşündürmektedir.

2.2. Şu'be b. el-Haccâc

Juynboll, Şu'be b. el-Haccâc'ı Basralı bir mevlâ ve 'Şeyhü'l-İslâm' unvanına sahip, seçkin bir âlim ve hadis müdevvini olarak tanımlar. Verdiği bilgilere göre Şu'be hicri 82-86/702-7 yılları arasında doğmuş ve hayatını veba salgını nedeniyle hicri 160/776 yılında kaybetmiştir. Aslen Vâsıtlı olan Şu'be'nin Basra'ya yerleştiği ve burada Hasan el-Basrî'yi (ö. 110/728) bulmayı amaçladığı zikredilmektedir. Şu'be'nin Hasan el-Basrî ile fikhî meseleler üzerine ders yaptığına dair bilgiler mevcuttur. Bu bilgi tarihsel açıdan doğru kabul edilirse Şu'be'nin Basra'ya Hasan'ın vefat ettiği yıl olan 110/728'de veya daha önce geldiği söylenebilir.⁷⁰ Öte taraftan Şu'be'nin şahsî hayatına dair ayrıntılar sınırlıdır; ancak bazı rivayetler, onun konuşma bozukluğuna sahip olduğunu ve oldukça sade bir yaşam sürdüğünü göstermektedir. Kirli ve tozlu kıyafetler giyen Şu'be'nin dünyevî zevklerden uzak durması ve yoksullara yönelik cömertliği büyük övgü toplamıştır. Bu davranışları yaşadığı dönemde zahidâne bir hayat anlayışı çerçevesinde yüksek takdir görmüştür.⁷¹ Hayatının erken dönemlerinde şiire ilgi duyduğu ve dönemin önemli şairlerinden Tırmıhâh (ö. 125/743 [?]) ile yakın bir ilişki kurduğu söylenir. Şiire olan düşkünlüğü birçok kez üstü kapalı dile getirilmiştir. Asma'î (ö. 213/828) bu hususta şöyle demiştir: “*Şiirde ondan daha uzman birini hiç görmedik.*”⁷² Bununla birlikte ünlü fakih ve muhaddis el-Hakem b. 'Uteybe'nin (ö. 112-15/730-3) çeşitli hocalardan hadis naklinde bulunması Şu'be'yi derinden etkilemiştir. Bu durum onun hadis ilmine yönelmesini ve bu alanda çalışmaya başlamasını sağlamıştır.⁷³ Şu'be zamanla Basra'nın en önde gelen hadis derleyicisi haline gelmiş ve kendisinden on yaş küçük olan meslektaş Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) ona verdiği 'emîru'l-mü'minîn fi'l-hadis' onursal ünvanıyla tanınmıştır.⁷⁴ Buna karşı Ebû Hanîfe'nin Şu'be'yi küçümseyerek şehrin değersiz kesimi anlamına gelen 'hasvü'l-mısr' olarak nitelendirdiği söylenmektedir.⁷⁵ Juynboll'un dikkat çektiği çelişkili rivayetler Şu'be'nin farklı kişilerce nasıl algılandığını ve dönemindeki tartışmaların boyutlarını anlamak açısından önemlidir. Ancak rivayetlerin bağlamlarının verilmemesi Şu'be'nin ilmî konumuna dair net bir değerlendirme yapmayı engellemekte ve böylelikle okurun sadece bağlamdan kopuk rivayetlere odaklanmasına neden olmaktadır. Oysaki rivayetlerin bağlamları sunulsaydı bu çelişkili anlatımların nedenleri ve aralarındaki ilişkiler daha net görülebilirdi. Ayrıca Şu'be'nin ilmî değeri ve dönemin ilmî çevrelerindeki itibarı anlaşılabilirdi. Bu eksikliğin bilinçli bir tercih sonucu mu ortaya çıktığı yoksa farkında olmadan mı yapıldığı net bir şekilde tespit edilememektedir.

⁶⁹ Juynboll, “al-Şa'bî”, 9/163. Söz konusu konuşma için bk. İbn Sa'd, *Kitâbü't-tabakâti'l-kebir*, 8/368.

⁷⁰ Biyografisi için bk. İbn Sa'd, *Kitâbü't-tabakâti'l-kebir*, 9/280; Bağdâdî, *Târîhu Medîneti's-selâm*, 10/353-367; Ebû Abdillâh ez-Zehebi, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaût vd. (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1403/1983), 7/202-228.

⁷¹ Bk. Zehebî, *Siyer*, 7/207-211.

⁷² Bk. Zehebî, *Siyer*, 7/212.

⁷³ Bk. Bağdâdî, *Târîhu Medîneti's-selâm*, 10/357; Zehebî, *Siyer*, 7/212.

⁷⁴ Bk. Zehebî, *Siyer*, 7/206.

⁷⁵ Juynboll, “Shu'ba b. al-Hâdjidjâdjî”, 9/491-492. Ebû Hanîfe'nin ilgili sözü için bk. Ebû Ahmed b. Adî el-Cürcânî, *el-Kâmil fi duafâ'i'r-ricâl* (Beyrût: el-Kütübü'l-İlmiyye, 1418/1997), 8/241; Ebû Abdillâh el-Hüseyn es-Saymerî, *el-Abbârü Ebî Hanîfe ve ashâbihi* (Beyrût: Âlemü'l-Kütüb, 1405/1985), 80.

Juynboll Şu'be'nin Mizzî'nin *Tebzîbü'l-kemâl*'inde isimlerini kaydettiği 300'den fazla hocadan hadis duyduğuna ve bu hocaların yaklaşık 130'unun Kûfe'den geldiğine de değinir.⁷⁶ Ancak 300 rakamının tam olarak kabul edilemez olduğunu belirtir zira Ahmed b. Hanbel (ö. 241/856) *Kitâbü'l-'ilel ve ma'rifeti'r-ricâl* adlı eserinde Mizzî'nin listesine dahil edilmeyen birçok ismi zikretmiştir. Juynboll'a göre incelendiğinde bu 300 kişinin yarısından fazlasının tamamen kimliği belirsiz diğer bir ifadeyle meçhûl kişiler olduğu görülür. Yaklaşık 300 hadis hocası olduğu iddia edilenler arasında Şu'be'nin rivayetleri nedeniyle genel olarak eleştirildiği bir kişi de vardır; o da genellikle aşırı şii doktrinleriyle ilişkilendirilen Câbir el-Cu'fî'dir (ö. 128/746).⁷⁷ Başlangıçta, Şu'be de Şîlik ile ilgili suçlamalardan muaf görülmemiştir.⁷⁸ Şu'be görüş olarak teraffud (mutedil sayılabilecek Râfîzî fikirler taşıma) ile ilişkilendirilmiş; bu iddiayı talebelerinden biri olan Yezîd b. Zürey' (ö. 182/798) ona atfetmiştir. Şu'be'nin sonunda bu fikirleri terk ettiği gözlenmiştir.⁷⁹ Hocalarından aktardıkları rivayetlerin basılı koleksiyonlarda doğrudan mevcut olması açısından Şu'be'nin birçok öğrencisi arasında iki kişi özellikle önemlidir. Bunlardan biri *eş-Zühd ve'r-rekâ'ik* isimli eseriyle Abdullâh b. el-Mübârek (ö. 181/797) diğeri *Müsned* adlı eseriyle Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (ö. 204/819)'dir. Bu öğrencilere eşit derecede verimli olan Muhammed b. Ca'fer Gunder (ö. 193/809), Yahya b. Saîd el-Kattân (ö. 198/814), Abdurrahman b. Mehdî (ö. 198/814), Nadr b. Şümeyl (ö. 204/819), Yezîd b. Hârûn (ö. 206/821), Muâz b. Muâz (ö. 196/812) ve Vekî' b. el-Cerrâh (ö. 197/812) olmak üzere Şu'be'nin yedi öğrencisi daha eklenebilir. Şu'be'nin büyük bir hadis râvîsi olarak tanınmasının yanı sıra, şöhreti aynı zamanda cerh ve ta'dîl ilmindeki otoritesine de dayanmaktadır. Hadis râvîlerini eleştirme ve güvenilir ilan etme ilmi anlamına gelen cerh ve ta'dîlde Şu'be'nin genel olarak ilk temsilci olduğu kabul edilir. Buna bağlı olarak kendisine 'muhaddislerin terazisi' anlamına gelen 'kayyâmü'l-muhaddisin' unvanı verilmiştir. Kaynaklarda onun özellikle yalan konusunda ihtiyatlı davrandığına dair çok sayıda anekdot bulunmaktadır. Bu bağlamda rivayetlere eklemeler yaptıkları için kıssa anlatıcılarını kınadığı ve kötü şöhretli bir hadis uydurucusu olan Ebân b. Ebî 'Ayyâs'ı (ö. 138/755) mahalli kadı mahkemesine çıkarma arzusunu dile getirdiği söylenmiştir.⁸⁰

Juynboll'un Şu'be'nin 300'den fazla hocasından rivayet ettiği hadislerin yarısından fazlasının meçhûl râvîlerden oluştuğu değerlendirmesi râvî değerlendirmelerinde titizlik gösteren Şu'be'yle örtüşmemektedir. Zira cerh ve ta'dîl ilminin ilk temsilcisi olarak kabul edilen ve râvîlerin durumunu araştırmaya bu denli özen gösteren bir muhaddis için bu tür bir genelleme karalama izlenimi yaratmaktadır. Kaynaklarda Şu'be'nin meçhûl râvîlerden rivayet ettiğine ilişkin nakiller söz konusudur. Buna karşın isim ve künyeleri gizli kalmış râvîlerin kimliklerinin meçhûl kalmaması için çaba harcadığı da mevcuttur.⁸¹ Râvîlerin bilinmesine özen gösteren birinden aktardığı rivayetlerin yarısından fazlasını meçhûl râvîlerden derlemesi beklenilebilir bir tutum değildir. Bu iddianın daha detaylı bir temellendirmeye ihtiyaç duyduğu açıktır.

Öte taraftan Juynboll, Müslüman orta çağ bilginleri arasında mütevâtir olarak kabul edilen en ünlü hadislerden biri olan 'men kezebe' hadisinin⁸² büyük olasılıkla Şu'be'den kaynaklanmasını ilginç bir paradoks olarak değerlendirir. Ona göre zikredilen sözde nebevî sözü destekleyen az sayıdaki isnâd demetinde en eski ve aynı zamanda en iyi doğrulanmış müşterek râvî olarak Şu'be yer almaktadır. Bununla

⁷⁶ Bk. Zehebî, *Siyer*, 7/209.

⁷⁷ Şu'be, Câbir b. Yezîd el-Cu'fî hakkında 'Hadiste sadûktur' demiştir. Bk. İbn Ebî Hâtîm er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl* (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1953), 2/497.

⁷⁸ Bk. İbn Ebû Hâtîm er-Râzî, *Kitâbü'l-'ilel* (Riyâd: Mektebetü'l-Melik Fahd, 1427/2006), 1/268.

⁷⁹ Söz konusu rivayet için bk. Bağdâdî, *Târîhu Medîneti's-selâm*, 10/360.

⁸⁰ Juynboll, "Şu'ba b. al-Ḥaǧǧiǧāǧi", 9/491-492. Bk. Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-enlîyâ* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1416/1996), 7/150.

⁸¹ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 1/159.

⁸² Bk. Abdürrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, thk. Habîburrahmân el-A'zamî (Beyrût: el-Meclisü'l-İlmî, 1403/1983), 6/109-110; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût - Âdil Mürşid (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1416/1996), 11/25; Ebû Muhammed Abdullâh ed-Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî*, thk. Fevâz Ahmed Zemerlî vd. (Beyrût: Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, 1987), "el-Mukaddime", 46 (No. 542); İbn Hibbân el-Büstî, *el-İhsân fî takrîb-i Sahîb-i İbn Hibbân*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1408/1988), 14/149; Ebû Ya'kûb el-Vercelânî, *Kitâbu't-tertib* ('Umân Sultanlığı: Mektebetü Maskat, 1424/2003), 2/323-325.

birlikte Şu'be'nin isnâd zincirlerinde tartışmasız müşterek râvî olduğu ve dolayısıyla metinlerden veya onların bir kısmından sorumlu olduğu hadislerin listesi oldukça geniştir. Kütüb-i sittenin birçok bölümünde, Hz. Peygamber'e nispet edilen ve kesinlikle Şu'be'ye ait olan sözler mevcuttur. Bunlar arasında Ehl-i sünnetin sünnî teorilerini geliştirme sürecinde temel kabul edilebilecek bazı önemli hadisler de bulunmaktadır. “İslâm'da *güzel bir sünnet ortaya koyan kişi, bu sünnetin sevabını ve ardından gelenlerin bu sünneti uygulayarak elde ettikleri sevabı alacaktır...*” hadisi buna örnek gösterilebilir.⁸³ Bu hadisin ifadelerinden isnâd kümesinin yadsınamaz müşterek râvîsi olan Şu'be b. el-Haccâc (ö. 160/776) sorumlu tutulabilir. Ancak Şu'be'nin bu sözü düşünen ilk kişi olduğu da varsayılmamalıdır. Çünkü ‘sünnet’ terimi olmaksızın “*Kim güzel bir uygulamaya dikkat çekerse, onu benimseyenlerin alacağı sevap kadar sevap alacaktır.*” şeklinde ifade edilen bir rivayette de bu söz ima edilmektedir. Isnâd zinciri temelinde bu hadis Şu'be'ye hadisi aktaran A'meş'e (ö. 148/765) atfedilebilir. Ancak isnâdlarına bakıldığında bunların A'meş ve Şu'be'den çok sonra ortaya çıktığı görülür.⁸⁴

Sonuç olarak Juynboll, Şu'be'yi isnâd analizinde müşterek râvî olarak konumlandırır. Bu da Şu'be'nin bir hadisin tedavüle çıkmasından ve o hadisin isnâd zincirinin geriye doğru kurgulanmasından sorumlu olduğu anlamına gelir. Juynboll'un cerh ve ta'dil konularındaki titizliğiyle tanınan bir ismi hadisin uydurulmasından sorumlu tutması, isnâdın güvenilirliğini sorgulama ve ilgili rivayetleri şüpheli hale getirme çabası olarak değerlendirilebilir. Zira bu yaklaşımla hem Şu'be'nin hadis literatüründeki itibarını hem de rivayetlerin otantikliğini tartışmaya açmaktadır.

2.3. Ebû Dâvûd et-Tayâlisî

Juynboll'un aktardığı bilgilere göre Ebû Dâvûd et-Tayâlisî ‘ilim dağı’ lakabıyla anılan ve ünlü Basralı hadis müdevvinlerinden biri olarak tanınmaktadır. Hicri 203 veya 204/819-820 yıllarında yaklaşık yetmiş yaşında vefat eden Tayâlisî, el-Zübeyr b. el-Avvâm kabilesinin bir mevlâsı olup aslen Pers kökenlidir.⁸⁵ Nisbesini belli bir Fars üst giysisi veya başlığı olan, baş ve boyun çevresine sarılan şal benzeri bir örtü anlamına gelen taylâsân giyme alışkanlığından aldığı söylenir. Hafızasıyla ünlü olan Tayâlisî 30.000 hadisi duraksamadan ezbere okuyabileceğiyle övünmüştür. Özellikle zamanının en büyük Basralı muhaddisi Şu'be'den öğrendiğini söylediği birçok hadis sebebiyle takdir görmüştür. Semecarpus anacardium (belâzür) bitkisinin cevazından yapılan bir ilaç içtikten sonra vefat etmiştir.⁸⁶ Tayâlisî *Müsned* adını taşıyan hadis koleksiyonu ile ön plana çıkmıştır. 1321/1903 tarihiyle Haydarâbâd'da basılan bu eser 2.768 hadis içermektedir.⁸⁷ Söz konusu hadislerden yaklaşık yirmi dört tanesi, dikkat çekici uzunluklarıyla öne çıkar. Ancak bu sayı, tüm kaynakların ona atfetmekte hemfikir olduğu on binlerce rivayetin rakamlarıyla karşılaştırıldığında oldukça mütevazidir. Bu sebeple, mevcut *Müsned*'in tüm koleksiyonu değil sadece sahâbîler tarafından az ya da çok muttasıl isnâdlarla nakledilen ve nebevî hadislerden oluşan bir kısmı içerdiği söylenebilir. Abdürrezzâk es-San'ânî ve İbn Ebî Şeybe tarafından derlenen ve her biri on binlerce

⁸³ Juynboll, “Shu'ba b. al-Hadjjâdî”, 9/491-492. Zikredilen rivayet için bk. Hanbel, *Müsned*, 31/494-495; Mizzî, *Tuhfetü'l-eşrâf*, 2/431-432.

⁸⁴ Juynboll, “Sunna”, 9/880. Juynboll'un Şu'be'ye ilişkin iddiaları için ayrıca bk. G.H.A. Juynboll, *Encyclopedia of Canonical Hadith* (Leiden/Boston: Brill, 2007), 477-566.

⁸⁵ Bk. İbn Sa'd, Tayâlisî'nin 92 yaşını doldurmadan vefat ettiğini nakleder. Zehebî ise İbn Sa'd'dan naklen 72 yaşında olduğunu zikreder. Krş bk. İbn Sa'd, *Kitâbü't-tabakâti'l-kebîr*, 9/299; Zehebî, *Sijer*, 9/384.

⁸⁶ Biyografisi için bk. İbn Sa'd, *Kitâbü't-tabakâti'l-kebîr*, 9/299; Bağdâdî, *Târîhu Medîneti's-selâm*, 10/32-38; Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *Târîhu İsbahân*, thk. Seyyid Kesrevî Hasan (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1410/1990), 1/389-390; Takıyyüddîn Abdülganî el-Makdisî, *el-Kemâl fî esmâ'i'r-ricâl* (Kuveyt: el-Hey'etü'l-Âmme, 1437/2016), 5/269-272; İbn Nukta el-Bağdâdî *et-Takvîd li-ma'rifeti ruvâti's-sünen* (Beyrût: Dâru'l-Nevâdir, 1435/2014), 523-526; Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn el-Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1407/1987), 11/401-408; Ebû Abdillâh ez-Zehebî, *Târîbü'l-İslâm*, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf (Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1424/2003), 5/84-86; Ebû Abdillâh ez-Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz* (Haydarâbâd: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1377/1958), 1/351-352; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-tehziib* (Kâhire: Dâru'l-Kitâbü'l-İslâm, 1414/1993), 4/182-187.

⁸⁷ Bir başka nüshada 2890 hadise yer verilmiştir. Ebû Dâvûd Süleymân et-Tayâlisî, *Müsned*, thk. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî (Cize: Dâru Hicr, 1420/1999), 4/483.

rivayet içeren *Musannef* adlı koleksiyonlarla mukayese edildiğinde şu anki *Müsned*'in daha az güvenilir isnâd zincirleriyle desteklenen tüm rivayetlerin çıkarıldığı bir derleme olduğu varsayılabilir. Bu eser sahâbe rivayetlerini içermediği gibi tabiîn rivayetlerine de neredeyse hiç yer vermemekte ve erken dönem fukahânın şahsî görüşlerini ifade eden akvâl adı verilen görüşleri de kapsamamaktadır. Oysaki bu üç rivayet mezkûr musanneflerde bolca bulunmaktadır. Haydarâbâd baskısında ya da bilindiği kadarıyla başka bir yerde doğrulanmamış olsa da elimizdeki *Müsned*, şuan ki halinin birkaç katı büyüklüğünde olan orijinal bir külliyyatın kısaltılmış versiyonu olabilir. Dolayısıyla bu külliyyatın artık mevcut olmadığı anlaşılmaktadır. Ancak bu muhtemel daha büyük koleksiyon tamamen kaybolmuş değildir. İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef*i, Tayâlisî'ye dayanan ve *Müsned*'inde izine rastlanmayan düzinelerce rivayeti aktarmaktadır. Bu rivayetlerin o büyük orijinalin bir parçası olması muhtemeldir.⁸⁸

Juynboll burada *Müsned*'in daha kapsamlı bir külliyyatın kısaltılmış bir versiyonu olduğunu hatta bu süreçte mevkûf, mürsel ve akvâl türü rivayetlerin bilinçli bir şekilde çıkarıldığı yönünde bir sansürlenme ihtimalinden bahsetmektedir. Ancak bu varsayım *Müsned*'in derlenme sürecine dair mevcut bilgilerle uyumlu değildir. Zira kaynaklarda günümüze ulaşan eserin doğrudan Tayâlisî'nin telifi olmadığına ilişkin bilgiler bulunmaktadır. Verilen bilgiye göre *Müsned*, Tayâlisî'nin kendisi tarafından yazılmış bir eser değil Horasanlı hafızlardan biri tarafından derlenmiş bir eserdir.⁸⁹ Bu tür bir derleme pratiği, müelliflerin doğrudan telif ettiği eserden ziyade rivayetleri dinleyicilerinin ya da talebelerinin derlediği koleksiyonlar şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla Juynboll'un sansür ya da bilinçli bir eksiltme şeklindeki iddiası yerinde değildir. Söz konusu iddiası bu bağlamda fazla genelleştirilmiş ve spekülâtif bir çerçevede kalmakta eserin derlenme sürecini tam anlamıyla yansıtmamaktadır.

2.4. Müslim b. el-Haccâc

Juynboll, hadis ilim geleneğinde önemli bir yere sahip olan Müslim b. el-Haccâc'ın öncelikle biyografisi ve eserleri üzerinde durmuştur. Müslim'in doğum yılına ilişkin hicri 202/817 ve hicri 206/821 olmak üzere iki farklı tarih zikretmiş, ikinci tarihin Müslim'in vefat yaşıyla daha uyumlu olduğunu ileri sürmüştür. Verdiği bilgilere göre Müslim erken yaşlardan itibaren hadis aramak için Irâk, Hicâz, Suriye ve Mısır'a talebû'l-ilim adı verilen yolculuklar yapmıştır. Birçok hocadan hadis işitmiş ve bunlar arasında en etkili olanları Yahyâ b. Yahyâ en-Nisâbûrî (ö. 224-6/839-41), Ka'nebî (ö. 220-1/835-6), Kuteybe b. Saîd (ö. 240/854), Kavâriî (ö. 235/850), Ebû Kurayb Muhammed b. el-Alâ (ö. 248/862), Osmân b. Ebî Şeybe (ö. 239/853), Muhammed b. el-Müsenâ (ö. 252/866) ve Muhammed b. Râfî' (ö. 245/859), Ali b. Hucr (ö. 244/858), Abd b. Humeyd (ö. 249/863), Ebû Hayseme Züheyr b. Harb (ö. 234/848), İbn Ebî Şeybe, Ahmed b. Hanbel, İbn Râheveyh (ö. 237-8/851-2), Muhammed b. Beşâr Bündâr (ö. 252/866) ve Saîd b. Mansûr'dur (ö. 227/842). Diğer bir hocası ise Harmele b. Yahyâ'dır (ö. 244/858).⁹⁰ Bununla birlikte Müslim'in hocaları arasında bir zamanlar Medineli alimler arasındaki anlaşmazlıkları bazı uydurma hadislerle çözdüğünü itiraf eden ve tartışmalı bir râvî olan İsmâil b. Ebî Üveys (ö. 226-7/841-2)⁹¹ ile uydurma hadislerin çoğaltılmasıyla itham edilen Muhammed b. Hâtım (ö. 235-6/849-50) de bulunmaktadır.⁹² Juynboll'un Müslim'in hocaları arasında tartışmalı şahsiyetlere de dikkat çekmesi, onun hadis literatürüne dair eleştirel metodolojisinin bir yansımasıdır. Bu yaklaşımla, rivayetlerin idealize edilmeden incelenmesi gerektiğini savunan bir perspektif ortaya koyar. Böylelikle Müslim'in rivayetlerinin mutlak bir sağlamlık üzerine kurulu olmadığını hocaları üzerinden ima eder.

⁸⁸ Juynboll, "al-Tayâlisî", 10/398-399; Juynboll, "Some Notes on Islam's First Fuqahâ' Distilled from Early Ḥadîṭ Literature", 300.

⁸⁹ Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 1/190-191.

⁹⁰ Biyografisi için bk. Bağdâdî, *Târîbu Medîneti's-selâm*, 15/121-125; Makdisî, *el-Kemâl*, 8/375-377; Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 27/499-504; Ebû Ömer Muhammed b. Ali el-Ezherî, *el-Esâmî ve'l-künâ* (Kâhire: Dâru'l-Fârûk, 1436/2015), 2/352; Muhammed b. Ebî Ya'lâ, *Tabakâtü'l-hanâbile* (Suudi Arabistan: Dâretü'l-Melik Abdülazîz, 1419/1999), 2/413-417; İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehziib*, 126-128; Zehebî, *Siyer*, 9/557-580.

⁹¹ Bk. İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehziib*, 1/312.

⁹² Juynboll, "Muslim b. al-Ḥadîdî", 7/691.

Juynboll, Müslim'in ilim yolculukları ve hocalarını ele aldıktan sonra genellikle *Sahîh* olarak da anılan *el-Câmi' u's-Sahîh* adlı eserine ilişkin geniş bir değerlendirme sunar.⁹³ Juynboll'un verdiği bilgilere göre bu eser sünî hadis alimlerinin ittifakı sonucu Buhârî'nin *Sahîh*'i ile birlikte tüm zamanların en güvenilir hadis koleksiyonu olarak kabul edilmektedir. Öte taraftan Müslim'in eserinin Buhârî'nin eserine tercih edilip edilmemesi konusunda bazı tartışmalar olmuştur. Mağrib'de zaman zaman Müslim'in *Sahîh*'i, Buhârî'nin *Sahîh*'ine tercih edilmiştir. Bu bağlamda özellikle İbn Hazm anılmaktadır. Buhârî'nin çok sayıda yer verdiği muallaklardan dolayı onu eleştirdiği iddia edilmektedir.⁹⁴ Uzun vadede Buhârî'nin eseri öne çıkmış ve Kur'ân'dan sonra İslâm'ın en kutsal dinî kitabı olarak kabul görmüştür. Hemen ardından ise Müslim'in eseri gelmiştir. Müslim'in kendisinden 300.000 hadis topladığı ve bunlardan *Sahîh*'i için bir seçki yaptığı rivayet edilmektedir.⁹⁵ Orta çağ alimlerine göre tekrarlar hariç *Sahîh*'ine aldığı hadislerin toplam sayısı 4.000'dir. Fakat Muhammed Fuâd b. Abdilbâkî farklı müstakil hadis sayısının 3.000'in biraz üzerinde olduğunu belirtmiştir.⁹⁶ Müslim'in eseri ikinci sırada gelse de modern tarihçiler için Kütüb-i sitte arasında en faydalı olan eserdir. Bu faydasını Müslim bölümlerinin özel tasnifine borçludur. Buhârî'nin *Sahîh*'i de tasnifi nedeniyle övülmüş ve başlangıçta Müslim'in eserinden daha çok önemsenmiştir. Bu durum büyük ölçüde Buhârî'nin daha gelişmiş tarâcime sahip olmasına dayanmaktadır. Buhârî'nin bâb başlıklarına nispetle yetersiz olduğu düşünülen Müslim'in bâb başlıkları daha sonra Nevevî tarafından önemli ölçüde geliştirilmiştir.⁹⁷ İlk bakışta Müslim ve Buhârî'nin bölüm başlıkları geniş bir benzerlik gösterse de bölümlerin içerikleri birbirinden farklıdır. Buhârî'nin eserindeki bölümlerin fıkıh bâblarına göre düzenlendiği varsayılır; ancak daha yakından incelendiğinde bu düzenin biraz daha esnek olduğu görülür. Çoğu bölüme sıklıkla ilgili olmayan hadisler eklenmiştir. Buhârî hukûkî veya ritüelle ilgili konulara mümkün olduğunca çok sayıda yaklaşım sunmayı amaçlamıştır. Bu da sonunda belirli bir sorunun veya konunun onlarca veya daha fazla tekrarına yol açmıştır.⁹⁸ Juynboll'un Müslim'in eserinin yapısı, hadislerin sıralanışı ve güvenilirliği konusundaki bu değerlendirmeleri, İslâm kaynaklarının aktardığı perspektifle önemli ölçüde örtüşür. Bu bağlamda yeni veya farklı bir bakış açısı sunmamaktadır.

Juynboll'a göre Müslim'in eserindeki hemen her bölümün dayanağı ise bir veya bazen birden fazla metin salkımına (main cluster) dayanır. Bunlar bir kez listelendikten sonra, başka bir bölümde nadiren tekrarlanır. Buhârî'nin derlemesinde ise bir metnin çeşitli farklı versiyonlardaki tekrarları eserin her yerine dağılmış durumdadır. Bunların çoğu kendilerine ait isnâd zincirlerine sahiptir; bu nedenle metin

⁹³ Juynboll'un zikrettiği ismin aksine Müslim'in eser isminde *câmi'* lafzına yer vermeyen kaynaklar da söz konusudur. Bk. Zehebî, *Siyer*, 12/568; Ebû'l-Kâsım et-Tüçibî, *Bernâme*, thk. Abdülhafız Mansûr (Tûnus/Libya: Dâru'l-Arabiyye, 1981), 93; Ebû'l-Abbâs el-Kurtubî, *el-Müfihim limâ eşkele min telhîsi kitâbi Müslim*, thk. Muhyiddin Dîb vd. (Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 1417/1996), 1/101; Safiyyurrahmân el-Mübârekfûrî, *Minnetü'l-mün'im* (Riyâd: Dâru's-Selâm, 1420/1999), 1/16; Muhammed b. Hayr el-İşbîlî, *Fehrese*, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma' rûf (Tunus: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2009), 135.

⁹⁴ Bu konudaki görüşler için bk. İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî, *'Ulûmu'l-hadîs*, thk. Nûreddîn İtr (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1406/1986), 18-19; Muhyiddin b. Şeref en-Nevevî, *et-Takrîb ve't-teysîr*, thk. Muhammed Osman el-Huşî (Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1405/1985), 26; İbn Hacer el-Askalânî, *Şerhu nubbeti'l-fiker*, thk. Nûreddîn İtr (Pakistan: Mektebetü'l-Büşrâ, 1432/2011), 57-59; Ebû'l-Fazl Celâlüddîn es-Süyûtî, *Tedribü'r-râvî* (Riyâd: Mektebetü'l-Kevser, 1415), 1/98-101. Müslim'in on dört ta'likâtının bir listesi için bkz. Muhyiddin b. Şeref en-Nevevî, *Sabihu Müslim bi-şerhi'n-Nevevî* (Kâhire: el-Matba'atu'l-Misriyye, 1347/1929), 1/16-19.

⁹⁵ Bk. Bağdâdî, *Târîhu Medîneti's-selâm*, 15/122; Ebû'l-Kâsım İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşke* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1418/1997), 58/92; Zehebî, *Siyer*, 12/565; Tüçibî, *Bernâme*, 93.

⁹⁶ Kaydedilen sayılar için bk. İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî, *Syânati Sahîhi Müslim* (Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1404/1984), 99-100; Ebû'l-Fidâ' İbn Kesîr, *İbtisâru 'ulûmi'l-hadîs*, thk. Mâhir Yasîn el-Fahl (Riyâd: Dâru'l-Meymân, 1434/2013), 99; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 2/589; Zehebî, *Siyer*, 12/566; Muhammed Abdurrahman Tavâlîbe, *el-İmâm Müslim ve menbecuhu fi sahihihi* ('Ammân: Dâru 'Ammâr, 1421/2000), 109-110.

⁹⁷ Bâb başlığı konusundaki değerlendirmeler için bk. İbnü's-Salâh, *Syâne*, 1/21; Muhammed b. Muhammed Nuristânî, *el-Medhal ilâ Sahîhi'l-imâm Müslim* (Kuveyt: Mektebu's-Suûni'l-Fenniye, 1428/2007), 62.

⁹⁸ Juynboll, "Muslim b. al-Hâdîdjâdî", 7/691-692. Buhârî'nin eserinin bâb başlıklarının özellikleri için ayrıca bk. Şah Veliyyullah, *Şerhu terâcimi ebvâbi'l-Buhârî*, thk. İzzet Muhammed Fergalî (Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Misrî, 1420/1999), 19-22; Muhammed Zekerîyyâ Kandehevî, *el-Ebvâb ve't-terâcim li-Sahîbi'l-Buhârî* (Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmîyye, 1433/2012), 1/116-119; Bedrüddîn İbn Cemâa, *Münâsebâtü terâcimi'l-Buhârî* (Bombay: ed-Dâru's-Selefiyye, 1404/1984), 26-27.

salkımlarını yalnızca bu derlemeden inşa etmek, Mizzî'nin *Tuhfetü'l-eşrâf*'ının yardımıyla bile oldukça zahmetlidir. Müslim'in derlemesinde, tekrarlanan rivayetler neredeyse her zaman aynı bölümde toplanmıştır. Bu, metnin farklı versiyonları ve buna eşlik eden isnâd zincirleri ile kaç kez geçtiğini hızlı ve etraflıca görmeye olanak tanır. Müslim'in görünüşte birbirine bağlanamayan, çoklu isnâd zincirlerine bir tür şematik yapı yaratma bağlamında Kâdî İyâz (ö. 544/1149) 'asl' kavramını ortaya atmıştır. Fakat bu terimin de ima ettiği gibi her bir asl daha az temel, daha az alakalı, fakat kısmen açıklayıcı ek materyalin bulunduğu bir çerçeve içinde var olmakta ve bunun için de mütâbiât ve şevâhid olmak üzere iki terim daha kullanılmaktadır. Açıkça söylemese de İyâz, Müslim'in eserinin bir bölümünde zikredilen ilk isnâd-metninin her zaman temel görünümünde olduğunu ve sonraki isnâd-metnlerinin bir tür yorum oluşturduğunu tespit etmiş olmalıdır. Teknik terim olarak 'metin salkımı' kavramı özellikle Müslim'in eseri ile bağlantılı olarak oldukça kullanışlıdır. Bu kavram modern hadis dilinde İyâz'ın Müslim'in isnâd zincirlerini düzenlemesinde kullandığı 'asl-mütâbiât-şevâhid' kavramlarına eşdeğerdir. Ancak Juynboll bir hususun akılda tutulması gerektiğini belirtir: Usûlün (asılların) isnâd zincirleri yakından incelendiğinde beklenilen aksine bu zincirlerin çoğunlukla nispeten geç bir kökene sahip olduğu bilgisi elde edilir. Buna karşılık çeşitli mütâbiât zincirleri genellikle çok daha eski müşterek râvîlere işaret eder. Kısacası Müslim'in rivayetlerini özel bir düzenlemeyle sunması, usûlün mutâbi'ât ile örnekendirilmesi ve her iki kategorinin de Mizzî'nin yardımıyla ilgili müşterek râvîlerin hızlıca tespitine imkân tanınması, bunların ardından isnâd çoğalmasının boyutlarını gösteren ve bazen telif hakkında ipuçları barındıran şevâhidin gelmesi nedenleriyle Müslim'in *Sahîb*'i diğer kanonik derlemelerin aksine hadisin analiz ve tarihî tespiti açısından vazgeçilmez bir kaynaktır. Eser mukaddime bölümüne sahip olması yönüyle de önemli ve benzersizdir. Mukaddimenin son kısmı tartışmalı bir konu olan mu'anân isnâdların kabul edilip edilmemesiyle ilgilidir. Bu konuda Müslim'in diğer muhaddislere nispetle biraz daha esnek bir tutum sergilediği rivayet edilmektedir.⁹⁹

Sonuç olarak Müslim'in isnâd zincirlerini düzenleme biçimi Juynboll'un hadisleri analiz etmesini kolaylaştırmakta, isnâd eleştirisi ve tarihleme süreçlerinde güçlü bir araç işlevi görmektedir. Çünkü bu isnâdlar, tarihsel kökenlerin izini sürmede ve metnin yayılma dinamiklerini anlamlandırmasında önemli ipuçları sunmaktadır. Özellikle mütâbaat zincirlerinde yer alan isimlerin genellikle daha eski tarihlerde yaşamış müşterek râvîlere işaret etmesi, hadislerin tarihsel bağlamını inşa etmesinde bir rehber görevi görmektedir. Bu bağlamda 'metin salkımı' terimini isnâdları daha geniş bir analitik bağlama oturtmak için kullanır ve bu kavramın İyâz'ın tasnifine denk geldiğini düşünür. Mizzî'nin eseri de bu analitik süreçte başka bir katkı sağlar. Bu açıdan eser Müslim'in isnâdlarını anlamak ve hadislerin kökenlerine dair sonuçlar çıkarmak için Juynboll'un başvuru kaynağı niteliğindedir. Ancak Juynboll burada Müslim'in hayatını eseri üzerinden okumaya ve isnâd analizi metodunu öne çıkarmaya fazlasıyla odaklanmış ve biyografiyi bir muhaddisin biyografisinden çok bir eser analizine ve teorik çerçeveye dönüştürmüştür. Müslim'in eserine dair uzun çözümlemeler sunarken hocaları, öğrencileri, entelektüel çevresi ve yaşadığı dönemin hadis çalışmalarına olan etkisini daha arka planda bırakmıştır. Oysaki Müslim'in eserine ilişkin detaylar, biyografinin bir bölümü olmalıydı ve biyografiyi tek başına tanımlayan bir çerçeveye dönüşmemeliydi. Kendi metodolojik araçlarını önceleme tercihiyle Juynboll, bizce Müslim'in bir ilim adamı olarak gelişimini, entelektüel etkileşimlerini, farklı eserlerini ve ilmi çevreler üzerindeki etkisini derinlemesine kavrayabilme imkânını Batı'ya sunamamıştır.

2.5. Tirmizî

Juynboll, Tirmizî'nin biyografisini rivayetlerden yola çıkarak ele almıştır. Rivayetlere göre Tirmizî hicri 210/825 yılında Tirmiz yakınlarında doğmuştur. Hadis tahsili amacıyla Horasan, Irak ve Hicazı kapsayan geniş bir coğrafyada seyahat etmiş ve Buhârî'nin talebesi olmuştur. Hayatının ilerleyen dönemlerinde, aşırı gözyaşı dökmenin etkisiyle görme yetisini kaybetmiş ve 279/892 yılında Tirmiz'de vefat etmiştir.¹⁰⁰

⁹⁹ Juynboll, "Muslim b. al-Ḥadīdī", 7/691-692; Juynboll, *Muslim Tradition*, 239.

¹⁰⁰ Biyografisi için bk. Mecdüddin İbnü'l-Esîr, *Câmi'u'l-usûl*, thk. Abdülkâdir el-Arnaût (Dımaşk: Mektebetü'l-Hulvânî, 1389/1969), 1/193-194; Ebû Abdillâh ez-Zehabî, *Mizânü'l-i'tidal fî nakdi'r-rivâi*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1382/1963), 3/678. Tirmizî'nin âmâ oluşu konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bk. Zehabî, *Sijer*, 13/270.

Genellikle Buhârî, Müslim ve Ebû Dâvûd'un (ö. 275/889) eserlerinden sonra dördüncü sırada değerlendirilen *el-Câmi'u's-sahîb* adlı eseriyle ünlüdür. Söz konusu eserin, Ahmed Muhammed Şâkir'in editörlüğünde Kâhire'de 1937-1965 yılları arasında yayımlanan baskısında 3.956 hadis yer almaktadır.¹⁰¹ Bu hadislerin, Mizzî'nin *Tuhfetü'l-eşraf* adlı eseri üzerinden tespit edilmesi de mümkündür. Tirmizî son derece önemli bir erken dönem teorik çalışması olan *Kitâbü'l-'ilel* bölümünü eserin sonuna eklemiştir.¹⁰² İlgili bölümde Tirmizî, hadis tasnifinde ve değerlendirmesinde kullandığı sahîh-hasen-garîb yöntemlerini tanımlamış; bu üç teknik terimi çoğu zaman çelişkili görünen kombinasyonlarla kullanmıştır. Bu yöntemler, bazı muhaddisler tarafından eleştirilmiştir. Bu yönetime dair kapsamlı bir inceleme için İbn Receb'in (ö. 795/1393) *Şerhu 'ilel'i-Tirmizî* adlı eserine başvurulabilir.¹⁰³ *el-Câmi'u's-sahîb*'in dışında Tirmizî sadece Peygamber'in özelliklerini konu alan *Kitâbü's-şemâil* adında bir eser telif etmiştir.¹⁰⁴ Muhtemelen bu eser İbn Sa'd'ın *Kitâbü't-tabakâtü'l-kebîr*'indeki Muhammed biyografisinin son kısmından esinlenerek oluşturulmuştur.¹⁰⁵

Juynboll'un Tirmizî hakkında yaptığı bu değerlendirmeler hem biyografik unsurlar hem de Tirmizî'nin hadis ilmindeki katkıları açısından yüzeyselliğiyle dikkat çeker. Zira Tirmizî'nin hadis tahsili için yaptığı seyahatler, Buhârî ile olan talebelik ilişkisi ve görme yetisini kaybetmesi gibi biyografik detaylar basit bir tarihî özet şeklinde sunulmuştur. Tirmizî'nin etkisini ve hadis ilmi üzerindeki uzun vadeli katkılarını değerlendirme çabası neredeyse hiç görülmemektedir. Bununla birlikte *el-Câmiu's-Sahîb* adlı eserin hadis literatüründe önemli bir yere sahip olduğunu belirtmesi özellikle sahîh, hasen ve garîb hadis sınıflandırmaları açısından bir çerçeve sunduğunu vurgulaması önemlidir. Ancak esere ilişkin değerlendirmeleri, eserde yer alan hadislerin sayısı ve Mizzî'nin *Tuhfetü'l-eşraf* adlı eserine referans vererek hadislerin tespit edilebilirliği gibi birkaç hususu vurgulamaktan öteye gitmemektedir. Dahası *Kitâbü'l-'ilel* gibi bir çalışmanın, hadis ilminin gelişimindeki yeri ve diğer muhaddisler tarafından nasıl algılandığı gibi önemli konuların açıklanması da ihmal edilmiştir. Tirmizî'nin ikinci önemli eseri olan *Kitâbü's-şemâil*'i konusunda da aynı tavır sürmektedir. Hz. Peygamber'in fiziksel ve ahlâkî özelliklerini tasvir eden bu eserin kendi türündeki özgünlüğü ve sonraki dönemlere etkilerini ele almak yerine sadece muhtemel bir esin kaynağına atıf yapmakla yetinilmiştir. Dolayısıyla Juynboll hem biyografik hem de ilmî bağlamda eksik bir portre çizmektedir. Böylece Tirmizî'nin İslâmî ilimler geleneğindeki yerini değerlendirmek isteyen Batı için yanıltıcı bir resim ortaya koymaktadır.

2.6. Râmhürmüzî

Juynboll çeşitli âdâb eserlerinin müellifi olarak tanıttığı Râmhürmüzî'nin hayatına ilişkin özet bir bilgi vermiştir. Bu bilgilere göre doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, hadis hocalarının vefat tarihleri dikkate alındığında ve dönemin râvîlerine atfedilen olağanüstü uzun ömür iddiaları doğru kabul edildiğinde vefat tarihinden yaklaşık bir asır önce doğmuş olması muhtemeldir.¹⁰⁶ Seâlibî (ö. 429/1038) tarafından kaleme alınan *Yetîmetü'd-dehr* adlı eserde Râmhürmüzî'ye atfedilen şiirlerden bazı dizeler

¹⁰¹ Bk. Ebû İsa Muhammed et-Tirmizî, *el-Câmi'u'l-kebîr*, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf (Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1996), 6/225.

¹⁰² Bk. Tirmizî, *el-Câmi'u'l-kebîr*, 6/227-257.

¹⁰³ Bk. İbn Receb, *Şerhu 'ilel'i-Tirmizî*, thk. Nüreddin İtr (Dimeşk: Dâru'l-Melâh, 1978), 1/384-394.

¹⁰⁴ Bu eserin baskı ve şerhleri için bkz. M. Fuad Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-'Arabî* (Riyâd: Câmiatü'l-İmâm Muhammed, 1411/1991), 1/304-309.

¹⁰⁵ Juynboll, "al-Tirmidhî", 10/546.

¹⁰⁶ Biyografisi için bk. İbnü's-Sâî, *ed-Dürretü's-semîne fî esmâ'i'l-musannifîn* (Tunus: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1430/ 2009), 338-339; Ebû Abdillâh İbn Abdilhâdî, *Tabakâtü 'ulemâ'i'l-badîs*, thk. Ekrem el-Bûşî-İbrâhim ez-Zeybek (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1409/1989), 3/101; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 3/905-907; Zehebî, *Siyer*, 16/73-75; Salâhuddîn Halîl b. Aybeg es-Safedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnâut, Türki Mustafa (Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâs, 1420/2000), 12/42; Ebû'l-Fazl Celâlüddîn es-Suyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz* (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1403/1983), 370.

korunmuştur.¹⁰⁷ Râmhürmüzî'nin günümüze ulaşabilen nesir eserlerinden ikisi hadis ile ilişkilidir. Birincisi hadis formatına dönüştürülmüş ve peygambere atfedilmiş çeşitli bilgelere ait sözlerin de yer aldığı 140 özdeyişten müteşekkil *Emsâlü'n-nebî* adlı bir koleksiyondur. Diğeri de *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'î* adlı bir eserdir. Bu eser hadis usûlü sahasında yazılmış ilk sistematik eser olup sonraki tüm teorik çalışmaları derinden etkilemiştir. Eserin başlığı Râmhürmüzî'nin hadis râvîlerini iki kategoriye ayırdığı bir tasnife işaret etmektedir. İsnâddaki detaylara ve rivayetin içeriğine gerektiği ölçüde önem vermeyen râvîler 'rivâye'ye, naklin inceliklerini kavrayarak ayırım yapmayı öğrenmiş râvîler ise 'dirâye'ye tekabül etmektedir. Eserde bu ayrımı destekleyen pek çok unsur örneklenmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır: (1) Aynı ada sahip râvîler ile neredeyse aynı yazıma sahip isimleri taşıyan kişiler arasındaki uygun ayırım. (2) Baba adıyla bilinmeyen ancak büyükbaba, diğer atalar veya (büyük) anneler aracılığıyla bilinen râvîlerin tanımlanması. (3) Aynı künye veya nisbe adını taşıyan râvîlerin tespiti vb.¹⁰⁸ Râmhürmüzî'nin bu zorlu alandaki çalışması örnek niteliğindedir ve günümüzde isnâd analiziyle ilgili her yaklaşım için vazgeçilmez bir araç görevini üstlenmektedir. Bununla birlikte kendi dönemine kadar giderek artan ve doğru şekilde tanımlanamayan râvîleri tespit etmeye yönelik ilk sistematik girişimi temsil etmektedir. Bu sayede daha önce fark edilmemiş birçok isnâd tahrifi (tedlîs) vakasını ortaya çıkarmıştır. Ayrıca rivayet toplamak amacıyla yoğun seyahatlerde bulunan râvîleri tabakalarına göre yaptığı tasnif, bu alandaki ilk kapsamlı çalışmadır. Bu tasnif hem detaylı ve kapsamlı oluşu hem de bu hareketliliğin başlangıcına dair önerdiği nispeten geç tarih itibarıyla dikkat çekicidir. Eserin bir diğer önemli yönü Râmhürmüzî'nin mevâlinin hukukî düşüncenin şekillenmesi ve fıkıh hükümlerinin çıkarılmasında hadislerin nakli yoluyla oynadıkları kritik rolü sıklıkla vurgulamasıdır.¹⁰⁹

Juynboll'un daha önceki muhaddislere ve eserlerine yaklaşımında görülen tutumu, Râmhürmüzî'nin hayatı ve eserleri bağlamında da dikkat çekmektedir. Râmhürmüzî'nin hocaları, talebeleri, ilmi gelişimi, fikhî ve itikâdî görüşü gibi hususlara ilişkin bilgi vermemektedir. Doğum tarihini vermekle yetinmekte bunu da hocalarının vefat tarihlerini ve dönemin râvîlerine atfedilen olağanüstü uzun ömür iddialarına dayalı bir varsayımla hesaplamaktadır. Öte taraftan Râmhürmüzî'nin biyografisini iki eseri üzerinden açıklamaktadır. İlk eserde yer alan sözlerin, Hz. Peygamber'e atfedilmiş olmalarına rağmen aslında atasözleri ve hikmetli sözlerden oluştuğunu; ancak bunların hadis formunda sunulduğunu belirtmektedir. Böylelikle Juynboll bu tür metinlerin dönemin kültürel veya ahlâkî söylemlerini ifade eden ve Hz. Peygamber'e atfedilerek meşruiyet kazandırılan sözler olabileceğini ima etmektedir. Bu noktada Juynboll Râmhürmüzî'nin eserin girişindeki ilgili emsâllerin Hz. Peygamber'den nakledildiğini ve klasik Arap emsâllerinden farklı olduğunu açıkça belirten ifadelerini dikkate almamakta ve eleştirel yaklaşımını sürdürmektedir.¹¹⁰ Râmhürmüzî'nin diğer eserini ise Juynboll daha fazla önemseyerek detaylandırmıştır. Bu detaylarda yine eserin isnâd analizine katkısına dikkat çekmiştir. Özellikle rivayet zincirlerindeki eksiklikleri, tedlîs vakalarını ve râvîlerin kimlikleriyle ilgili karmaşaları ortaya koyan Râmhürmüzî'nin katkılarını takdir etmiştir. Eserlere fazlasıyla odaklanan Juynboll, Râmhürmüzî'ye dair bütüncül bir biyografi ortaya koyamamıştır.

2.7. Mizzî

Juynboll'un dikkat çektiği önemli muhaddislerden bir diğeri de Mizzî'dir. Verdiği bilgilere göre Mizzî hicri 654/1256 yılında Halep yakınlarında doğmuş Arap asıllı Suriyeli bir hadis âlimidir. Küçük yaşta ailesiyle birlikte Şam'ın hemen dışında zengin bir köy olan Mizze'ye taşınmış ve burada geleneksel bir eğitim alarak Kur'ân ve fıkıh dersleriyle yetişmiştir. Yirmili yaşlarının başındayken, dönemin önde gelen

¹⁰⁷ Bk. Ebû Mansûr es-Seâlibî, *Yetîmetü'd-debr* (Beyrût/Lübân: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403/1983), 3/490-495; Ebû Abdillâh Yâkût el-Hamevî, *İrşâdü'l-erîb ilâ ma'rifeti'l-edîb*, thk. İhsân Abbâs (Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1414/1993), 2/923-927.

¹⁰⁸ Bk. el-Hasen b. Abdîrrahmân er-Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'î*, thk. M. Accâc el-Hatîb (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1404/1984), 238-311.

¹⁰⁹ Juynboll, "al-Rāmāhurmuzī", 8/420-421.

¹¹⁰ el-Hasen b. Abdîrrahmân er-Râmhürmüzî, *Emsâlü'l-badîs*, thk. Abdülalî Abdülhamîd el-A'zamî (Bombay: ed-Dâru's-Selefiye, 1404/1983), 5.

âlimlerinden hadis dinleyerek muhaddislik kariyerine başlamıştır. Suriye, Filistin, Mısır ve Hicâz'daki hadisleri araştırmak için kapsamlı seyahatlerde bulunarak Müslüman dünyasının gördüğü en büyük ricâl uzmanı yetkinliğine ulaşmıştır. Arap dili ve gramerine de vakıf olmuştur. Gençlik dönemlerinde tartışmalı sûfî çevreleriyle bazı temasları olmuş; ancak kısa süre sonra bu ilişkileri muhtemelen İbn Teymiyye'nin (ö. 728/1328) tasavvufa yönelik uyarılarından kaynaklı sonlandırmıştır. Fikhî olarak Şâfiî olmasına rağmen İbn Teymiyye'nin önerdiği yeni fikirleri ve inancı benimsemiş ve bu da onun kısa bir süre tutuklanmasına sebep olmuştur. Hicri 718/1319 yılına gelindiğinde Şam'ın en büyük hadis akademilerinden biri olan ve aslında bir vakıf olan Dâru'l-hadîsî'l-eşrefiyye'nin başına geçmiştir. Bu medreseye girmeden önce Eş'arî itikadını benimsediğini ilan etmesi gerekmiştir. Ancak bu taahhüdüne rağmen onun samimiyetini sorgulayan ve İbn Teymiyye'nin itikâdıyla bozulduğu şüphesiyle eleştiren birçok muhalifi de vardı. Buna karşın hicri 742/1341 yılında ölümüne kadar mezkûr akademide hadis dersleri vermiştir. İbn Teymiyye'nin yanı sıra Zehebî (ö. 748/1347), Sübkî (ö. 771/1369) ve damadı İbn Kesîr (ö. 774/1372) gibi âlimler öğrenciler arasında yer almıştır.¹¹¹

Juynboll daha sonra Mizzî'nin muhaddis olarak şöhretinin esas olarak iki hacimli esere dayandığını açıklar. Birincisi altı kanonik koleksiyonda ve bazı diğer daha küçük hadis derlemelerinde geçen isnâdların tüm râvîlerini listeleyen bir biyografik eser olan *Tehzîbü'l-kemâl fî esmâ'î'r-ricâl*'dir. Bu eser, ricâl ilmi açısından bir dönüm noktasıdır; çünkü ilk kapsamlı eser niteliğindedir. Eserin editörü olan Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf'un belirttiği üzere *Tehzîbü'l-kemâl* sadece bu türden önceki eserlerde toplanmış biyografik materyali içeren bir eser değildir aynı zamanda Mizzî'nin Kütüb-i sitte râvîleri hakkında ulaşabildiği neredeyse her türlü bilgileri bir araya getirdiği bir çalışmadır.¹¹² Bazı âlimler Mizzî'nin orijinal eserinin özetlerini hazırlamışlardır. Bunlar arasında en dikkat çeken, İbn Hacer'in (ö. 852/1448) *Tehzîbü't-tehziyb* adlı eseridir. On iki ciltten müteşekkil olan bu eser hacmi itibarıyla orijinal eserin yaklaşık üçte biri kadardır.¹¹³ İkincisi; Abdüssamed Şerefeddin'in tam ve güvenilir baskısıyla günümüze ulaşmış olan *Tuhfetü'l-eşraf bi-ma'rifeti'l-etrâf* adlı eseridir. *Tuhfe* sahâbîlerin müsnedlerini içerir ve alfabetik sıraya göre düzenlenmiştir. Bu sahâbîler Hz. Peygamber'den sonra Kütüb-i sitte ve birkaç diğer küçük derlemeye yer alan isnâdların sahipleridir. 13. cildin son bölümünde sözde mürsel olarak adlandırılan ve tâbiîn tarafından nakledilen rivayetler bir araya getirilmiştir. Mizzî'nin bu eseri hadis çalışmalarında şu nedenlerden dolayı vazgeçilmezdir:

1. Kendi türünde Nesâî'nin (ö. 303/915) *es-Sünenü'l-Kübrâ*'sını da içeren tek eserdir. *es-Sünenü'l-Kübrâ* hiçbir zaman yayıma hazırlanmamıştır. Abdüssamed bir keresinde tahâret bölümünü içeren ince bir cilt dışında, tam bir düzenleme yapacağını duyurmuş ancak bu henüz gerçekleştirilememiştir. *es-Sünenü'l-Kübrâ*'daki isnâdların bir analizi: Nesâî'nin kendinden önceki âlimlerin topladığı mevcut isnâd kümelerine çok sayıda tek zincirli isnâd eklediğini daha sonra alıntılardığı *es-Sünen*'inde bu isnâdlara yer vermediğini göstermektedir.

2. *Tuhfe* özellikle isnâd analistine, başka yollarla ortaya çıkarılması zor ve zaman alıcı olan bir dizi önemli veri sağlar. Eser çok sayıda farklı isnâd zinciriyle desteklenen hadislerin incelenmesinde, kullanıcılara tek bakışta müşterek râvîyi yani olası yaratıcıyı veya metnin ilk versiyonunu tespit etme imkânı verir. Bu bağlamda isnâdı olmadan alıntılanan bir kanonik hadisin olası kaynağını ve yazarını öğrenmek isteyen biri şu prosedürü takip edebilir: Hadis ilk olarak Wensinck'in *Concordance*'nda izlenir ve dolayısıyla orada listelenen mevcut koleksiyonların herhangi birinde sahâbî ve isnâdın en eski iki veya üç râvîsi elde edilir. Sonra *Tuhfe*'nin her cildinin başındaki geniş alfabetik râvî listelerine başvurularak sahâbînin ismi bulunur. Ardından bu sahâbînin müsnedinde adı her zaman * işaretiyle gösterilen tâbiînin ismi bulunur. Gerekirse bu tâbiînin müsnedinde de adı sürekli ** işaretiyle gösterilen bir sonraki râvînin ismi bulunur. Enes b. Mâlik ve Ebû Hüreyre'nin müsnedlerinde olduğu gibi bazı çok büyük müsnedlerde aramayı

¹¹¹ Biyografisi için bk. Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 4/1498-1500; Takiyyüddin es-Subkî, *Tabakâtü's-şâfi'îyyeti'l-kübrâ* (Riyâd: Dâru Hicr, 1413/1993), 10/390-430.

¹¹² Bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 1/41-49.

¹¹³ *Tehzîbü'l-kemâl*'in yeni düzenlemeleri için Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf'un giriş bölümüne bakınız. Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 1/51-71.

kolaylaştırmak için bir sonraki nakilcinin adı da *** işareti ile takip edilebilir. Bu noktada isnâdın izini sürmek kolaydır ve dolayısıyla varsa müşterek râvîyi de belirlemek mümkündür. Abdüssamed ayrıca *Tuhfe*'nin temelini oluşturan tüm koleksiyonların farklı bölümlerine ait bâb başlıklarının bir listesini derleyerek *Tuhfe* kullanıcılarına bir katkıda bulunmuştur. Dolayısıyla Abdüssamed'in *Keşşâf*'ı hadislerin kaynaklarına ulaşmak için memnuniyetle karşılanan ek bir araç niteliğindedir. *Tuhfe*'nin ve *Keşşâf*'ın birlikte yayımlanması, tamamen yeni ve zaman kazandıran bir hadis analiz yönteminin gelişimine öncülük etmiştir.¹¹⁴

Juynboll'un Mizzî'ye yönelik bu değerlendirmeleri ciddi metodolojik sınırlılıklar içermektedir. Her şeyden önce Juynboll Mizzî'nin hayatını, entelektüel çevresini, ilmî faaliyetlerini ve hadis ilmine katkılarının büyüklüğünü ortaya koyabilecek derinlikte işlememiştir. Asıl odaklandığı nokta Mizzî'nin eserleri olmuştur. Ancak bu eserleri kendi özgün bağlamlarında ele almamış bunun yerine tarihsel ve ilmî bağlamlarından kopararak isnâd analizi ve müşterek râvî teorisi çerçevesinde değerlendirmiştir. Daha da ileriye giderek eserleri isnâd analizine ve müşterek râvî teorisine hizmet eden araçlar haline getirmiştir. Ayrıca bu araçlardan nasıl faydalanılacağına dair bir yöntem de sunmuştur. Bu yaklaşımıyla Juynboll Mizzî'nin ilmî birikimini dar bir metodolojik bakış açısına hapsedmiş ve hadis ilmine olan katkılarını gölgelemiştir. Dolayısıyla Mizzî'nin biyografisini özellikle de ilmî mirasını ve hadis ilmindeki yerini gereğince açığa çıkaramamıştır.

3. Başvurduğu Kaynaklar

Juynboll'un EI²'de önemli hadis âlimlerine dair yazdığı maddeleri kaleme alırken kullandığı kaynaklar genel olarak iki ana kategoriye ayrılabilir. Birincisi biyografik ve cerh-ta'dil ile ilgili bilgilerden müteşekkil olan klasik İslâm literatürüdür. İbn Sa'd *et-Tabakât*, Fesevî *Kitâbü'l-ma'rifeti ve't-târîh*, Hatîb el-Bağdâdî *Târîhu Bağdâd*, İbn Hallikân *Vefeyâtü'l-a'yân*, Mizzî *Tehzîbü'l-kemâl*, *Tuhfetü'l-esrâf*, Zehebî *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, *Tezķiratu'l-huffâz* ve İbn Hacer'in *Tehzîbü't-tehẓîb*'i en sık başvurulan eserlerdir. Râvîlerin kimliklerini, rivayetlerinin güvenilirliğini ve hadis aktarım zincirlerini analiz etmede temel başvuru konumunda olan bu eserleri Juynboll yalnızca bilgi edinmek için değil aynı zamanda kendi teorik argümanlarını desteklemek için kullanır. İkincisi ise isnâd analizi odaklı teorik çalışmalarıdır. *Muslim Tradition* isimli eseri neredeyse tüm maddelerin bibliyografyasında zikredilmiştir. "The Role of Mu'ammerün in the Early Development of the Isnâd", "The Date of Great Fitna", "Early Islamic Society as Reflected in its Use of Isnâds", "Some Isnâd-Analytical Methods Illustrated on the Basis of Several Woman-Demeaning Sayings from Hadîth Literature", "Muslim's Introduction to His Şaḥîḥ", "Some Notes on the Earliest Fuqaha of Islam Distilled from Hadîth Literature", "Analysing Isnâds in Hadîth and Akhbâr Literature", "On the Origins of the Poetry in Muslim Tradition Literature", "Shu'ba b. al-Ḥajjāj (d. 160/776) and His Position among the Traditionists of Basra" isimli çalışmaları ise kimi maddelerde referans verilmiştir. Teorik iddialarının özünü oluşturan bu çalışmalarla Juynboll 'isnâd demetleri', 'metin salkımı' ve 'müşterek râvî' kavramlarına özellikle dikkat çekmiş ve isnâd-analitik yöntemlerini ön plana çıkarmıştır. Böylece muhaddislerin biyografilerini ve hadis literatüründeki rollerini isnâd analizi merkezli teorik bir çerçevede yapılandırmıştır.

Sonuç

Hadis ilminin anlaşılması ve tarihî bağlamının incelenmesinde Juynboll'un yaklaşımları metodolojik bir perspektif sunmakla birlikte birçok yönüyle tartışmalı ve eksikliklerle dikkat çeker. EI²'de yer alan yedi muhaddise ilişkin değerlendirmeleri başta müşterek râvî teorisi olmak üzere genel olarak isnâd analizleri ekseninde şekillenmiştir.

Şa'bî, Juynboll'un isnâd sisteminin gelişim sürecine dair iddialarının merkezinde yer almıştır. Juynboll Şa'bî'nin doğum tarihini kendi teorisini destekleyecek şekilde yapılandırmış ve bu yapılandırma ile isnâdın menşesine ilişkin iddiasının yerinde olduğunu göstermeye çalışmıştır. Öte taraftan Şa'bî'yi isnâd analizinde önemli rol üstlenen bir figür olarak öne çıkarmıştır. Bu itibarla Şa'bî isnâd zincirlerini Hz. Peygamber'e

¹¹⁴ Juynboll, "al-Mizzî", 7/212-213.

kadar uzanmasında etkili olan bir aktör, daha sonra gelen râvîler için isnâd zincirlerini birleştiren bir müşterek râvî konumundadır. Buna ek olarak isnâd kullanımı konusunda geniş çapta taklit edilen mu'ammer olgusunun doğmasına sebebiyet vermiş muhtemel bir öncüdür. Juynboll Şa'bi'nin ilmi ve siyasi tutumuna, kişisel tercihlerine ve becerilerine, mevâlilerle diyaloguna ilişkin bilgilere de değinmiştir. Ancak bu bilgiler isnâd analizine dönük değerlendirmelerine nispetle geri planda kalmıştır. Değerlendirmelerinin odak noktasını isnâd analizi oluşturmuştur.

Juynboll'un analizinde Şu'be isnâd sisteminin kurucularından biri olarak çok önemli bir yer tutmaktadır. Ancak bu konumlandırma bir yandan da tarihsel şüphecilikle çevrelenmiştir. Isnâd zincirlerinde meçhûl veya zayıf râvîlere yer verdiğini ifade ettiği Şu'be'nin rivayetlerinin güvenilirliğini tam anlamıyla sorgular hale getirmiştir. Özellikle 'men kezebe' hadisi gibi önemli hadislerde müşterek râvî olduğunu belirtmiş ve bu hadislerin onun aracılığıyla yayılmış olabileceğini öne sürmüştür. Bu bağlamda, Şu'be'nin hadis ilmi üzerindeki etkisini tartışmaya açık bir zeminde konumlandırmıştır. Diğer yandan Şu'be'nin şiirle ilişkisine, ilmî yönelimi üzerindeki etkisine ve Ehl-i sünnet ile Şiilik bağlamındaki tartışmalı konumuna dair sunduğu rivayetlerde seçici bir yaklaşım sergilemiştir. Bu nedenle Juynboll'un Şu'be'ye ilişkin değerlendirmeleri daha geniş ve eleştirel bir okumayı gerekli kılmaktadır.

Tayâlisî ile ilgili araştırmasında biyografik bilgilerden ziyade *Müsned* eserine yoğunlaşmaktadır. *Müsned*'in mevcut versiyonunun, 'Tayâlisî'ye atfedilen on binlerce rivayeti yansıtmadığını ve kapsamlı bir külliyatın kısaltılmış bir versiyonu olduğunu iddia etmiştir. Bu sebeple bilinçli bir sansür uygulandığını ve mevkûf, mürsel veya tabîinin görüşlerini içeren rivayetlerin eserden bilinçli çıkarıldığını savunmuştur. Ancak bu iddialar eserin derlenme sürecini dikkate almadığı için eleştiriye açık bulunmuştur.

Müslim'in biyografisinde özellikle hocaları üzerinde durmuştur. Müslim'in hocaları arasında uydurma rivayetlerle itham edilen tartışmalı şahsiyetlere de dikkat çekmiş; böylece onun rivayetlerinin mutlak bir sağlamlık üzerine kurulu olmadığı mesajını vermiştir. Daha sonra *el-Câmi'u's-Sabîb* hakkında geniş açıklamalarda bulunmuş, Müslim ve Buhârî'nin eserlerinin tasnif anlayışları arasındaki farkları detaylı bir şekilde ele almıştır. Müslim'in metin salkımları etrafında şekillenen tasnifini hadislerin isnâd zincirlerini görünür kılma açısından sistematik bulmuştur. Ayrıca isnâd analiz yönteminin uygulanmasına eşsiz imkân sunduğunu her fırsatta savunmuştur. Ancak Müslim'in biyografisini isnâd analiz yöntemi üzerinden sunmaya fazlasıyla odaklanmış öyleki maddeyi bir eser tahliline ve isnâd analizine dönüştürmüştür. Bu tercihiyle Müslim'in hayatına dair bütüncül bir biyografi ortaya koyamadığı görülmüştür.

Tirmizî hakkında ise yüzeysel biyografik bilgiler sunmuş ve 'Tirmizî'nin hadis literatürüne katkısını ağırlıklı olarak *el-Câmi'u's-Sabîb* üzerinden temellendirmiştir. *Kitâbü's-Şemâil*'in özgünlüğüne ilişkin de soru işaretleri oluşturmuştur. Genel olarak 'Tirmizî'nin hadis literatüründeki çok yönlü ve derin katkılarını yeterince açığa çıkaramadığı anlaşılmıştır.

Râmhürmüzî'nin doğum tarihini belirlerken güvenilir kaynaklardan ziyade spekülatif çıkarımlara dayanmış, hocalarının vefat tarihlerine ve râvîlere atfedilen olağanüstü uzun ömür iddialarına odaklanmıştır. Bununla birlikte Râmhürmüzî'nin iki temel eseriyle sınırlı bir değerlendirme yapmıştır. Özellikle *Emsâlü'n-nebî* eserinde yer alan hikmetli sözlerin Hz. Peygamber'e atfedilmesi konusunda eleştirel bir tutum sergilemiştir. *el-Muhaddisü'l-fâsıl* isimli eserini ise kapsamlı bir teorik çalışma olarak değerlendirmiş, isnâd analizi ve tedlîs vakalarının tespitine yönelik katkılarına değinmiştir. Böylelikle kendi metodolojisine bir kez daha bir biyografi üzerinden değindiği fark edilmiştir.

Mizzî'nin şahsi ve ilmî hayatını, hadis ilmine katkılarını sınırlı düzeyde açıklamıştır. *Tehzîbü'l-kemâl* ve *Tuhfetü'l-eşraf* eserlerinin isnâd analiz araştırmaları için vazgeçilmez bir araç olduğunu vurgulamış ve bu yöntemde nasıl kullanılacağına detaylarını paylaşmıştır. Sıklıkla bu eserlerin, hadislerin isnâd zincirlerini inceleyen araştırmacılara 'müşterek râvî'yi diğer bir ifadeyle 'olası yaratıcıyı' tespit etme imkânı sunduğunu dile getirmiştir. Bunun sonucunda eserlerin hadis ilmi üzerindeki geniş ve çok yönlü etkisini ihmal etmiştir. Dolayısıyla Mizzi'nin eserlerine yönelik değerlendirmelerinin isnâd analizi yöntemiyle sınırlı kaldığı açığa çıkmıştır.

Juynboll söz konusu muhaddislere ilişkin bilgileri oluştururken hem klasik İslâm literatürünü hem de kendi çalışmalarını esas almıştır. Özellikle isnâd-analitik yöntemlerini ön plana çıkarmak için kendi çalışmalarını referans odaklı sunduğu gözlemlenmiştir.

Sonuç olarak İslâm ilim geleneği ve Batı akademik dünyası arasında bir bağ kuran Juynboll muhaddislerin biyografilerini, bilhassa eserlerini değerlendirirken, isnâd analizi ekseninde bir yaklaşımla ele almıştır. Bu durum söz konusu muhaddislerin ilmi, kişisel, sosyal ve siyasi bağlamlarını göz ardı etmesine ve eserlerini isnâd analizi bağlamında sunmasına neden olmuştur. Araştırmacılar bu sebeple Juynboll'un çalışmalarıyla ilgilenirken dikkatli ve eleştirel bir tutum sergilemelidir. Spekülatif iddiaları dikkatlice sorgulanmalı, özellikle muhaddislerin tarihî rolleri hakkındaki çıkarımları klasik kaynaklar ışığında yeniden değerlendirilmelidir. Ayrıca Juynboll'un isnâd manipülasyonu ve sansür iddialarının somut dayanakları titizlikle araştırılmalı, gerekirse alternatif açıklamalar sunulmalıdır. Bu çabanın Juynboll'un tartışmalı yaklaşımlarını dengelemek ve hadis ilminin tarihî gerçekliğini korumak açısından son derece önemli olduğunu düşünmekteyiz.

Kaynakça

- Abdürrezzâk b. Hemmâm. *el-Musannef*. thk. Habîburrahmân el-A‘zamî. Beyrût: el-Meclisü'l-İlmî, 1403/1983.
- Askalânî, İbn Hacer. *Şerbu nuhbeti'l-fiker*. thk. Nûreddin Itr. Pakistan: Mektebetü'l-Büşrâ, 1432/2011.
- Askalânî, İbn Hacer. *Tehzîbu't-tehziib*. Kâhire: Dâru'l-Kitâbü'l-İslâm, 1414/1993.
- Bağdâdî, İbn Nukta. *et-Takyîd li-ma 'rifeti ruvâti's-sünen*. Beyrût: Dâru'l-Nevâdir, 1435/2014.
- Bosworth, C. Edmund. "Report on the Encyclopaedia of Islam". *Bulletin* 5/2 (1978). 101-103.
- Büstî, İbn Hibbân. *el-İhsân fî takrîb-i Sahîb-i İbn Hibbân*. thk. Şuayb el-Arnaût. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1408/1988.
- Cürcânî, Ebû Ahmed b. Adî. *el-Kâmil fî duafâ' i'r-ricâl*. Beyrût: el-Kütübü'l-‘İlmiyye, 1418/1997.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullâh. *Sünenü'd-Dârimî*. thk. Fevâz Ahmed Zemerlî vd. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1987.
- Ertürk, Mustafa. "Hadis Oryantalisti G.H.A. Juynboll: Hadis/Sünnet Alanındaki Yaklaşımları ve Çalışmaları". *Oryantalizmi Yeniden Okumak Batı'da İslâm Çalışmaları Sempozyumu*. 251-272. Ankara: D.İ.B. Yay., 2003.
- Ezherî, Ebû Ömer Muhammed b. Ali. *el-Esâmî ve'l-künâ*. Kâhire: Dâru'l-Fârûk, 1436/2015.
- Hamevî, Ebû Abdillâh Yâkût. *İrşâdü'l-erîb ilâ ma 'rifeti'l-edîb*. thk. İhsân Abbâs. Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1414/1993.
- Hatîb el-Bağdâdî. *Târîhu Medîneti's-selâm*. thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf. Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1422/2001.
- İbn Abdilhâdî, Ebû Abdillâh. *Tabakâtü 'ulemâ' i'l-hadîs*. thk. Ekrem el-Bûşî-İbrâhim ez-Zeybek. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1409/1989.
- İbn 'Abdürabbih. *el-İkdi'l-ferîd*. Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-‘İlmiyye, 1404.
- İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım. *Târîhu Medîneti Dimaşk*. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1418/1997.
- İbn Cemâa, Bedrüddîn. *Münâsebâtü terâcimi'l-Buhârî*. Bombay: ed-Dâru's-Selefiyye, 1404/1984.
- İbn Ebî Ya'îla. Muhammed. *Tabakâtü'l-banâbile*. Suudi Arabistan: Dâretü'l-Melik Abdülazîz, 1419/1999.
- İbn Hanbel. Ahmed. *Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaût - Âdil Mürşid. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1416/1996.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ'. *İbtisârü 'ulûmi'l-hadîs*. thk. Mâhir Yasîn el-Fahl. Riyâd: Dâru'l-Meymân, 1434/2013.
- İbn Receb. *Şerbu 'ileli't-Tirmizî*. thk. Nûreddin Itr. Dimeşk: Dâru'l-Melâh, 1978.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed. *Kitâbü't-tabakâti'l-kebîr*. thk. Alî Muhammed Ömer. Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 1421/2001.
- İbnü'l-Esîr, Mecdüddîn. *Câmi'u'l-usûl*. thk. Abdülkâdir el-Arnaût. Dimaşk: Mektebetü'l-Hulvânî, 1389/1969.
- İbnü's-Sâî. *ed-Dürretü's-semîne fî esmâ' i'l-musannifîn*. Tunus: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1430/ 2009.
- İsfahânî, Ebû Nu'aym. *Hilyetü'l-evliyâ'*. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1416/1996.
- İsfahânî, Ebû Nu'aym. *Târîhu İsbahân*. thk. Seyyid Kesrevî Hasan. Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-‘İlmiyye, 1410/1990.
- İşbîlî, Muhammed b. Hayr. *Febrese*. thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf. Tunus: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2009.

- Juynboll, G.H.A. *Muslim Tradition Studies in Chronology, Provenance and Authorship of Early Ḥadīth*. London/NewYork: Cambridge University Press, 1985.
- Juynboll, G.H.A. “Ku‘ūd”. *EP*. 5/572. Leiden: Brill, 1986.
- Juynboll, G.H.A. “The Role of ‘Mu‘ammarūn’ in the Early Development of the ‘Isnād’”. *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* 81 (1991). 155-175.
- Juynboll, G.H.A. Mashhūr. *EP*. 6/717. Leiden: Brill, 1991.
- Juynboll, G. H. A. “Some Notes on Islam’s First Fuqahā’ Distilled from Early Ḥadīth Literature”. *Arabica* 39/3 (Nov. 1992). 287-314.
- Juynboll, G.H.A. “al-Mikdād b. ‘Amr”. *EP*. 7/32-33. Leiden: Brill, 1993.
- Juynboll, G.H.A. “al-Mizzī”. *EP*. 7/212-213. Leiden: Brill, 1993.
- Juynboll, G.H.A. “Mu‘ammar”. *EP*. 7/258-259. Leiden: Brill, 1993.
- Juynboll, G.H.A. “Mu‘an‘an”. *EP*. 7/260-261. Leiden: Brill, 1993.
- Juynboll, G.H.A. “Munkar”. *EP*. 7/575-576. Leiden: Brill, 1993.
- Juynboll, G.H.A. “Mursal”. *EP*. 7/631. Leiden: Brill, 1993.
- Juynboll, G.H.A. “Muṣannaḥ”. *EP*. 7/662-663. Leiden: Brill, 1993.
- Juynboll, G.H.A. “Muslim b. al-Ḥadīdjādī”. *EP*. 7/691-692. Leiden: Brill, 1993.
- Juynboll, G.H.A. “Musnad”. *EP*. 7/705-707. Leiden: Brill, 1993.
- Juynboll, G.H.A. “Mustamlī”. *EP*. 7/725-726. Leiden: Brill, 1993.
- Juynboll, G.H.A. “Nāfi‘, the mawlā of Ibn ‘Umar, and his position in Muslim ḥadīth literature”. *Der Islam* 70 (1993). 207-244.
- Juynboll, G.H.A. “Nāfi‘”. *EP*. 7/876-877. Leiden: Brill, 1993.
- Juynboll, G.H.A. “Early Islamic society as reflected in its use of isnāds”. *Le Muséon* 107 (1994). 151-194.
- Juynboll, G.H.A. “Ridjāl”. *EP*. 8/514-519. Leiden: Brill, 1995.
- Juynboll, G.H.A. “Şafwān b. al-Mu‘aṭṭal”. *EP*. 8/819-820. Leiden: Brill, 1995.
- Juynboll, G.H.A. “Şaḥīḥ”. *EP*. 8/825-836. Leiden: Brill, 1995.
- Juynboll, G.H.A. “Sa‘īd b. Zayd”. *EP*. 8/857. Leiden: Brill, 1995.
- Juynboll, G.H.A. “Şāliḥ”. *EP*. 8/982-984. Leiden: Brill, 1995.
- Juynboll, G.H.A. “Raf’”. *EP*. 8/383-385. Leiden: Brill, 1995.
- Juynboll, G.H.A. “al-Rāmahurmuzī”. *EP*. 8/420-421. Leiden: Brill, 1995.
- Juynboll, G.H.A. “Khabar al-Wāḥid”. *EP*. 4/896. Leiden: Brill, 1997.
- Juynboll, G.H.A. “Aḥmad Muḥammad Shākir”. *EP*. 9/249. Leiden: Brill, 1997.
- Juynboll, G.H.A. “al-Khawlanī (Abū Idrīs ‘Ā’idh Allāh b. ‘Abd Allāh)”. *EP*. 4/1135. Leiden: Brill, 1997.
- Juynboll, G.H.A. “al-Khawlanī (Abū Muslim ‘Abd Allāh b. Thuwab)”. *EP*. 4/1135-1136. Leiden: Brill, 1997.
- Juynboll, G.H.A. “Shu‘ba b. al-Ḥadīdjādī”. *EP*. 9/491-492. Leiden: Brill, 1997.
- Juynboll, G.H.A. “Siḥāḥ”. *EP*. 9/565-567. Leiden: Brill, 1997.
- Juynboll, G.H.A. “Sunan”. *EP*. 9/874. Leiden: Brill, 1997.

- Juynboll, G.H.A. "Sunna". *EP*. 8/878-881. Leiden: Brill, 1997.
- Juynboll, G.H.A. "al-Shā 'bī". *EP*. 9/162-163. Leiden: Brill, 1997.
- Juynboll, G.H.A. "al-Suddī (Ismā'īl b. 'Abd al-Raḥmān)". *EP*. 9/762. Leiden: Brill, 1997.
- Juynboll, G.H.A. "al-Ṭayālīsī". *EP*. 10/398-399. Leiden: Brill, 2000.
- Juynboll, G.H.A. "Tadlīs". *EP*. 10/78-79. Leiden: Brill, 2000.
- Juynboll, G.H.A. "Tadwīn". *EP*. 10/81. Leiden: Brill, 2000.
- Juynboll, G.H.A. "Tawātur". *EP*. 10/381-382. Leiden: Brill, 2000.
- Juynboll, G.H.A. "al-Tirmidhī". *EP*. 10/546. Leiden: Brill, 2000.
- Juynboll, G.H.A. "Thiḳa". *EP*. 10/446. Leiden: Brill, 2000.
- Juynboll, G.H.A. "(Re)Appraisal of Some Technical Terms in Ḥadīth Science". *Islamic Law and Society* 8/3 (2001). 303-349.
- Juynboll, G.H.A. "Ibn Miḳsam". *EP*. 12/393. Leiden: Brill, 2004.
- Juynboll, G.H.A. *Encyclopedia of Canonical Ḥadīth*. Leiden/Boston: Brill, 2007.
- Juynboll, G.H.A. "Some Isnād-Analytical Methods Illustrated on the Basis of Several Woman-Demeaning Sayings from Ḥadīth Literature". *Ḥadīth*. Edited by Harald Motzki. London and New York: Routledge, 2016. 175-216.
- Kandehlevî, Muhammed Zekerıyyâ. *el-Ebvâb ve't-terâcim li-Sahîbi'l-Buhârî*. Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1433/2012.
- Khan, Alam. "A Critical Study of Juynboll Approach to al-Mutawâtir". *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/20 (2021), 368-392.
- Khan, Alam. *تقديم نظريات جونيل حول الحديث النبوي (Juynboll'un Hadisle İlgili Teorileri Üzerine Değerlendirme)*. Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Kızılkaya Yılmaz, Rahile - Sekmen, Kadir. "G.H.A. Juynboll'un Ricâl Literatürüne Dair Temel İddiaları ve Tahlili". *Hadis ve Sîyer Araştırmaları* 7/2 (2021), 141-221.
- Kurtubî, Ebû'l-Abbâs. *el-Müfḥîm limâ eşkele min telhîsi kitâbi Müslim*. thk. Muhyiddin Dîb vd. Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 1417/1996.
- Makdisî, Takıyyüddîn Abdülganî. *el-Kemâl fî esmâ' i'r-ricâl*. Kuveyt: el-Hey'etü'l-Âmme, 1437/2016.
- Mizzî, Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn. *Tehzîbü'l-kemâl fî esmâ' i'r-ricâl*. thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1407/1987.
- Mizzî, Yûsuf b. Abdurrahman. *Tuhfetü'l-eşrâf bi-ma'rifeti'l-etraf*. thk. Abdüssamed Şerefeddin. Beyrût: el-Mektebü'l-İslâmî, 1403/1983.
- Mübârekfûrî, Safıyyürrahmân. *Minnetü'l-mün'im*. Riyâd: Dâru's-Selâm, 1420/1999.
- Kaya, Mücahit. *İğnaz Goldzîher'den G.H.A. Juynboll'a Kadar Batı'da Hadis Çalışmalarının Seyri*. Hakkari: Hakkari Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Nevevî, Muhyiddin b. Şeref. *et-Takrîb ve't-teysîr*. thk. Muhammed Osman el-Huş. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1405/1985.
- Nevevî, Muhyiddin b. Şeref. *Sahîbu Müslim bi-şerhi'n-Nevevî*. Kâhire: el-Matba'atu'l-Mısıriyye, 1347/1929.
- Nuristânî, Muhammed b. Muhammed. *el-Medhal ilâ Sahîb'il-İmâm Müslim*. Kuveyt: Mektebu's-Şuûnî'l-Fenniye, 1428/2007.

Özer, Salih. *İsnad Analiz Yöntemleri*. Ankara: Ankara Okulu Yay., 2005.

Özgür, Ayşe. *Oryantalistlerin Tek Râvîli Tariklerle İlgili İddialarının Değerlendirilmesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.

Özkan, Halit. "The Common Link and Its Relation to the Madâr". *Islamic Law and Society* 11/ 1 (2004). 42-77.

Râmhürmüzî, el-Hasen b. Abdîrrahmân. *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'î*. thk. M. Accâc el-Hatîb. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1404/1984.

Râmhürmüzî, el-Hasen b. Abdîrrahmân. *Emsâli'l-hadîs*. thk. Abdülalî Abdülhamîd el-A'zamî. Bombay: ed-Dâru's-Selefiye, 1404/1983.

Râzî, İbn Ebî Hâtîm. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1953.

Râzî, İbn Ebî Hâtîm. *Kitâbü'l-ilel*. Riyâd: Mektebetü'l-Melik Fahd, 1427/2006.

Safedî, Salâhuddîn Halîl b. Aybeg. *el-Vâfi bi'l-vefeyât*. thk. Ahmed el-Arnaût, Türki Mustafa. Beyrût: Dâru İhyâ't-Türâs, 1420/2000.

Saymerî, Ebû Abdillâh el-Hüseyn. *el-Abbârü Ebî Hanîfe ve asbâbihi*. Beyrût: Âlemü'l-Kütüb, 1405/1985.

Seâlibî, Ebû Mansûr. *Yetîmetü'd-dehr*. Beyrût/Lübân: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403/1983.

Sezgin, M. Fuad. *Târîhu't-türâsi'l-Arabî*. Riyâd: Câmîatü'l-İmâm Muhammed, 1411/1991.

Subkî, Takiyyüddîn. *Tabakâtü's-şâfi'îyyeti'l-kübrâ*. Riyâd: Dâru Hicr, 1413/1993.

Suyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn. *Tabakâtü'l-huffâz*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403/1983.

Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn. *Tedribü'r-râvî*. Riyâd: Mektebetü'l-Kevser, 1415.

Syed, Hafeez. *G.H.A. Juynboll'un Encyclopedia of Canonical Hadîth Adlı Eserindeki Metodu ve Süleyman el-A'meş Hakkındaki Görüşlerinin Değerlendirilmesi*. İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.

Şah Veliyyullâh. *Şerhu terâcimi ebvâbi'l-Buhârî*. thk. İzzet Muhammed Fergalî. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Misrî, 1420/1999.

Şehrezûrî, İbnü's-Salâh. *Siyânetü Sahîbi Müslim*. Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1404/1984.

Şehrezûrî, İbnü's-Salâh. *Ulûmu'l-hadîs*. thk. Nûreddîn İtr. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1406/1986.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1407.

Tavâlibe, Muhammed Abdurrahman. *el-İmâm Müslim ve menbecuhu fî sabîbihi*. 'Ammân: Dâru 'Ammâr, 1421/2000.

Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleymân. *Müsned*. thk. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî. Cîze: Dâru Hicr, 1420/1999.

Tirmizî, Ebû İsmâ Muhammed. *el-Câmi'ü'l-kebîr*. thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf. Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1996.

Tüci'bî, Ebû'l-Kâsım. *Bernâme*. thk. Abdülhafîz Mansûr. Tûnus/Libyâ: Dâru'l-Arabiyye, 1981.

Vekî', Muhammed b. Halef. *Abbârü'l-kudât*. thk. Abdülazîz el-Merâgî. Kâhire: el-Mektebetü't-Ticâriyye, 1366/1947.

Vercelânî, Ebû Ya'kûb. *Kitâbu't-tertib*. 'Umân Sultanlığı: Mektebetü Maskat, 1424/2003.

Zehebî, Ebû Abdillâh. *Mizânü'l-i'tidal fî nakdi'r-ricâl*. thk. Ali Muhammed el-Bicâvî. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1382/1963.

Zehebî, Ebû Abdillâh. *Siyeru a'âmi'n-nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnaût vd. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1403/1983.

Zehebî, Ebû Abdillâh. *Târihü'l-islâm*. thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf. Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1424/2003.

Zehebî, Ebû Abdillâh. *Tezâkiretü'l-huffâz*. Haydarâbâd: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1377/1958.